

► Skupina vězňů tábora v Letech. Pravděpodobně se jedná o ty, kterým se podařilo vyhnout se zařazení do transportu a kteří byli na konci existence tábora propuštěni jako „necikáni“. Etnografický ústav AV ČR, inv. č. 95181HK

K otázce útěků z koncentračního tábora v Letech u Písku: případová studie¹

Jiří Smlsal

Autor je doktorandem na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK.
E-mail: jiri.smlsal@gmail.com

ABSTRACT:

This contribution reviews the question of escapes from the concentration camp at Lety u Písku. An attempt is made to view this issue from the perspective of those who undertook such actions. The core of the piece is two case studies that review in detail two different examples of escapes by prisoners and their subsequent life in illegality. The study touches on subjects such as the contact of the Romani escapees with non-Romani society and the unclear border between collaboration and resistance activity. It is especially a contribution toward describing the diversity of life paths among persons considered “cikáni” during the period of racially motivated persecution and genocide in the Protectorate of Bohemia and Moravia.

Key words: Holocaust, persecution of Roma, concentration camps, Protectorate Bohemia and Moravia, resistance, collaboration, agency.

ABSTRAKT:

Příspěvek se zabývá otázkou útěků z koncentračního tábora v Letech u Písku. Problematiku se snaží nahlížet z perspektivy aktérského jednání. Jádrem textu jsou dvě případové studie, které detailně nahlížejí dva odlišné příklady útěku vězňů a následného života v ilegalitě. Studie se dotýká témat, jako je kontakt romských uprchlíků s neromskou společností a nejasné hranice mezi kolaborací a odbojovou činností. Je příspěvkem zejména k různorodosti životních trajektorií osob považovaných za „cikány“ v době rasově motivované perzekuce a genocidy v Protektorátu Čechy a Morava.

Klíčová slova: Holokaust, perzekuce Romů, koncentrační tábory, Protektorát Čechy a Morava, odboj, kolaborace, aktérství.

Metodologická východiska

V soudobém výzkumu holocaustu je čitelný odvrát od studia struktur perzekuce k zaměření na perspektivu obětí a možnosti jejich aktérského jednání². Tento trend s sebou nese patrnou změnu badatelských otázek, zaměřuje se na vlastní vnímání a prožívání obětí pronásledování, na horizont jejich informovanosti a chápání situace, roli příbuzenských vztahů či kontaktů s většinovou společností.³ Zdůrazňuje

aktivní postoj jednotlivců, které nenahlíží pouze jako trpné oběti perzekuce, ale jako aktéry, kteří vstupovali do konfrontace či vyjednávání⁴ s mocí a v situaci pronásledování využívali různé, často i protichůdné strategie k dosažení svých cílů. Změnu badatelské perspektivy provází i změna pramenné základny, vedle využívání dokumentů z provenience pronásledovatelů (tedy především nejruznější policejní dokumenty) a centrálních úřadů, se pozornost obrací k záznamům vzpomínek pamětníků

POZNÁMKY

¹ Kopie části archivních dokumentů, které tvoří základ této studie, byly pořízeny v rámci projektu Institutu Tereziánské iniciativy Databáze romských obětí holocaustu. Za cenné připomínky a upozornění na důležité dokumenty děkuji Ladě Víkové.

² Pojem aktérské jednání používám jako ekvivalent v historiografii poměrně zavedenému pojmu *agency*. Chápu ho jako prostor pro vlastní rozhodování jednotlivce, způsob, jakým vykonává kontrolu nad vlastním životem. Vyzdvihují tedy moment individuální volby, jakkoliv limitované vnějšími okolnostmi, a snahu porozumět logice a motivacím, ze kterých vyplývá. Koncept aktérského jednání se utvářel v opozici vůči převážně strukturálně zaměřeným sociálním a hospodářským dějinám. Rozvíjeli ho od 80. let 20. století především představitelé tzv. historické antropologie, kteří se zaměřovali především na marginalizované vrstvy obyvatelstva, na problematiku individuální zkušenosti a mnohoznačnosti vnímání světa. Znovuobjevený zájem o roli jedince v dějinách dále rozpracovávají tzv. dějiny každodennosti. Historickou změnu nevysvětlují pouze strukturálními faktory, ale zaměřují se na mezilidské interakce, které sice probíhají v rámci determinujících struktur (ekonomický systém, politický režim), zároveň se ale v každodenních procesech vyjednávání podílejí na posunu, rozšíření či ohýbání hranic možného. Tento proces je zároveň plný konfliktů a vnitřních rozporů, jeho výsledky jsou nepředvídatelné a předem neurčené. Zaměření na aktérské jednání tak umožňuje zachytit rozporupnost a proměnlivost v historických procesech. (Horský 2014: 95–101)

³ K historiografii holocaustu Romů viz About, Abakunova (2016).

⁴ V domácí historiografii v současné době vznikají studie, které se primárně nezaměřují na vývoj státní politiky vůči Romům, ale na participaci jednotlivých romských osobností jako občanů, věnují se ale převážně poválečnému období. Není náhodou, že tento podnět přichází především ze strany romistů, viz Sadilková, Slačka, Závodská (2018).

⁵ K využití osobních spisů žadatelů o poválečné odškodnění a materiálů z provenience Svazu Cikánů-Romů viz Víková, Závodská (2016).

⁶ Příkladem nesouladu mezi proklamovaným cílem a vlastním obsahem práce může být monografie W. Grunera (2019). Gruner se sice ptá na reakci českých Židů na pronásledování či na otázku odporu, práce však v naprosté většině sleduje vývoj a vzájemný vztah represivních politik centrálních a podřízených úřadů.

a k dokumentům z provenience obětí (osobní dopisy, komunikace s úřady⁵). Tento typ dokumentů je ovšem nepoměrně hůře dostupný. V případě tohoto přístupu jsou však stejně důležité jak metodologické, tak etické implikace změny perspektivy. V první řadě jde o reflexivnější přístup k používání pramenného jazyka, vědomí, že úřední dokumenty vznikaly jako součást útlaku marginalizovaných skupin a nekritickým přejímáním jejich hlediska a jazyka se jako historici vlastně podílíme na reprodukci společenských nerovností. Důraz na aktérskou perspektivu však může nabídnout také nový způsob čtení dokumentů úřední povahy (Rosenhaft 2010: 149).

Důraz na aktérství sice někdy zůstává ponejvíc v deklarativní rovině⁶, nabízí však impulz k přehodnocení dosavadních výzkumů a formulaci nových badatelských otázek. Předkládaná studie se zaměřuje na téma útěků z koncentračního tábora v Letech u Písku. Problematika útěků se nabízí jako ideální výchozí bod pro takové psaní romských dějin, které aktérskou perspektivu zohlední. Samotná skutečnost útěku byla projevem odporu vůči represivním orgánům, které zároveň produkovaly řadu dokumentů zaznamenávajících průběh útěku a jeho vyšetřování. Tak jako v případě mnoha dalších ilegálních aktivit jsou hlavním a často jediným dostupným zdrojem právě materiály z produkce pronásledovatelů. Z tohoto důvodu není ani problematika útěků, v níž jakoby stál aspekt aktérského jednání přirozené v popředí, sama o sobě nutně zárukou změny perspektivy a způsobu psaní.

Přestože tzv. cikánský tábor v Letech představuje v domácím prostoru stěžejní bod výzkumu i veřejné diskuze o holokaustu Romů, útěky z tábora dosud stojí stra-

nou pozornosti. V stěžejních pracích C. Nečase jsou případy útěků zmíněny pouze okrajově a jsou pojednány z hlediska celkového vývoje tábora a jeho správy. Nečas tedy zachycuje statistické údaje o počtu uprchlíků a frekvenci útěků, případně popisuje tresty, které dopadené uprchlíky měly čekat podle táborového řádu. Samotní uprchlíci a jejich další osudy však ve chvíli, kdy překonali hranice tábora, výklad opouštějí. Podobu práce tak strukturuje hledisko táborové správy, perspektiva obětí perzekuce se dostává do pozadí. Domnívám se však, že v tomto případě nešlo o autorův záměr, ale o nezamyšlený důsledek jeho metodologie. Kromě archivního výzkumu byl totiž Nečas průkopníkem orálně-historického bádání, zaznamenal řadu vyprávění přeživších, mezi nimiž byli také lidé, kterým se podařilo uprchnout z koncentračního tábora. V jeho dílech jsou však vzpomínky pamětníků využity pouze zřídka a ilustrativně. Nečasova práce totiž především sledovala centrální linii protiromské perzekuce a její normativní zakotvení. Upřednostňování pramenů úřední provenience jako nejrelevantnějšího zdroje vedlo k upozadění aktérského jednání. Problematika útěků tak byla v Nečasově práci nahlížena za prvé jako doklad nelidských životních podmínek v táboře, za druhé jako přestupek vůči táborovému řádu.

Celkové zhodnocení fenoménu útěků, ale ani detailnější rozbor jednotlivých případů a osudů uprchlíků tak dosud není k dispozici. V předkládané studii se pokusím o využití odlišného přístupu zdůrazňujícího aktérství obětí holokaustu. Nejedná se však o vyčerpávající pohled na zkoumaný jev. Oproti Nečasovu přístupu, zdůrazňujícímu na základě pramenů z provenience táborové správy celkové měřítko a statistické

zastoupení útěků, se zaměřím na popsání dvou konkrétních případů. Měřítkem výběru byl přístup k dvojímu typu pramenů, jak k dokumentům, které o uprchlících tvořily represivní orgány, tak i k těm, které spoluutvářeli oni sami. Druhým faktorem byla snaha postihnout co nejodlišnější případy, jak co do průběhu, tak co do vyústění útěku. Oba níže uvedené případy tak nelze brát jako příklad typického chování romských uprchlíků, studie neaspíruje na zobecnění, ale na poskytnutí detailního pohledu, který poukáže na rozdílné možnosti jednání obětí perzekuce.

Útěky z koncentračního tábora v Letech u Písku

Nesnesitelné životní podmínky v protektorátních „cikánských táborech“ vedly k tomu, že už od začátku fungování táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu se někteří z vězňů pokoušeli zachránit útekem. Za dobu fungování „cikánského tábora“ v Letech (srpen 1942–srpen 1943) podle zjištění C. Nečase uteklo více než 100 osob. Přesné údaje se v jednotlivých publikovaných studiích drobně liší (Nečas 1981 a Nečas 1994 uvádí 103 uprchlých osob, Nečas 1999 a Nečas 2008 uvádí 107 osob). Úspěšný útek z tábora však v mnoha případech skýtal pouze chvilkovou svobodu. Poměrně velká část z uprchlých vězňů byla na útěku zatčena a dodána zpět. V případě letských uprchlíků šlo o 55 (Nečas 1994: 53) až 60 lidí (Nečas 1999). V Hodoníně u Kunštátu se jednalo o podobný poměr, více než nadpoloviční počet (Nečas 1994: 64). Ti, kteří byli na útěku zatčeni, měli být podle táborového řádu vráceni zpět do tábora, odkud je velitel měl předat pražské kriminální ústředně, která zajišťovala jejich transport

do koncentračního tábora Auschwitz I (Nečas 1994: 53). Tvrzení M. Papeho, že většina vězňů byla na útěku zastřelena (jakkoli při útěku zastřelení reálně hrozilo), je třeba odmítnout jako nepodloženou domněnku a snahu o dramatizaci již tak tragické historie tábora v Letech (Pape 1995: 64).

Osudy vězňů, kterým se útek podařil a nebyli do tábora vráceni, jsou z velké části neznámé. Ani v této skupině uprchlíků však nelze počítat s tím, že by se všem v pořádku podařilo přežít do konce války. Naopak, někteří z nich byli dopadeni, nebyli však vráceni zpět do žádného z protektorátních „cikánských táborů“, ale byli podrobeni jiné formě perzekuce. Z Nečasových statistik vězňů protektorátních „cikánských táborů“ tak vypadávají. Uprchlý vězeň mohl být odsouzen za potulku nebo krádeže, kterých se na útěku dopustil, a uvězněn v soudní věznicí. Po konci trestu mohl být znovu uvězněn v „cikánském táboře“, ale také v jiné trestní instituci, např. v místě vykonávání policejní preventivní vazby v některé ze zemských donucovacích pracoven. Poznání dalších životních osudů uprchlíků tedy může problematizovat naše chápání kritérií úspěšnosti či neúspěšnosti útěků z protektorátních koncentračních táborů.

Příkladem může být osud Josefa Bernharda. Bernhard, povoláním artista, byl 4. srpna 1942, tedy krátce po provedení soupisu „cikánů, cikánských míšenců a osob po cikánsku žijících“, uvězněn v areálu zemské donucovací pracovny v Pardubicích jako vězeň preventivní policejní vazby.⁷ O tři dny později, 7. srpna, byl transportován do koncentračního tábora v Letech u Písku.⁸ Odtud se mu podařilo uprchnout večer 25. srpna z detašovaného pracoviště⁹ ve Zboníně (Nečas 2012: 16).¹⁰ Na svobodě strávil jen půldruhého měsíce. Byl zatčen v Li-

⁷ SOA Zámorsk, fond Zajišťovací tábor Pardubice, 1942–1945, kart. 1, ref. č. 1/1, Seznam dodaných do policejní preventivní vazby 19. 5. 1942–31. 12. 1942.

⁸ Tamtéž.

⁹ Věžní koncentračního tábora v Letech byli nasazováni na sezónní zemědělské práce v okolních vsích a na velkostaticích. Trvalejší charakter měly pracovní skupiny na velkostaticích v Boudách, Drhovlích, Drahonovicích a Hradištském Újezdu. Další pracovní skupiny byly dlouhodobě nasazeny na zpracování polomů pro účely a na základě poptávky dřevozpracujících firem ve Zboníně, Něvězicích, Draheničkách, Oslově a Kladrubech. Přestože situace pracovníků odloučených skupin byla podstatně lepší než v samotném táboře, jejich pracovní, ubytovací i stravovací podmínky byly výrazně nedostatečné (Nečas 1981: 47–48).

¹⁰ SOA Třeboň, fond CT Lety, kart. 15, sig. 3. C.9, s. 16 (14040).

¹¹ SOA Zámorsk, fond Zemská donucovací pracovna Pardubice, kart. 114, č. 254.
¹² SOA Zámorsk, fond Zajišťovací tábor Pardubice, 1942–1945, kart. 1, ref. č. 1/1, Seznam dodaných do policejní preventivní vazby 19. 5. 1942–31. 12. 1942.

¹³ SOA Zámorsk, fond Zemská donucovací pracovna Pardubice, kart. 114, č. 254.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ SOA Třeboň, fond CT Lety, kart. 15, s. 14201, 190.

¹⁷ Alois Růžička se do Let už nevrátil. Okresním soudce v Příbrami ho odsoudil na tři měsíce vězení za potulku a žebrotu. Tamtéž s. 14196, 185.

Velitel tábora Janovský doporučil, aby byl po propuštění zařazen do preventivní policejní vazby a transportován. Tamtéž s. 14197, 186.

Po propuštění byl Růžička skutečně uvězněn v preventivní vazbě v budově donucovací pracovny v Ruzyni, odkud byl 25. 2. 1943 transportován, pravděpodobně do koncentračního tábora Auschwitz I. NA, fond Zemská donucovací pracovna Ruzyně, kniha Preventivní vazba 1942.

Zde dne 5. 3. 1943 zemřel. <http://auschwitz.org/en/museum/auschwitz-prisoners/>

berci,¹¹ tedy na říšském území, a jako protektorátní příslušník byl z místní policejní věznic dne 10. října 1942 znovu transportován do Pardubic.¹² V nejbližším transportu vězňů pak byl odeslán do koncentračního tábora Auschwitz I.¹³ Věznění v koncentračním táboře přežil a po válce začal žít nový život v pohraničí.¹⁴ Příběh Josefa Bernharda, jakkoliv útržkovitý, upozorňuje na prolínání různých forem perzekuce. Pokud se při dokumentaci romských obětí holokaustu zaměříme výhradně na výzkum institucí rasové perzekuce a pomíneme instituce „sociální“ perzekuce, ztratíme ze zorného pole příběhy obětí holokaustu, jako byl Josef Bernhard. Ani v jeho případě by však útržkovitá úřední dokumentace nebyla spolehlivým vodítkem. Kdyby Bernhard nepřežil a nenapsal v roce 1946 na ředitelství pardubické donucovací pracovny dopis,¹⁵ ve kterém se tázal na dobu svého věznění, jeho osud by pravděpodobně zůstal nepovšimnutý.

Z tábora v Letech tedy uprchl poměrně velký počet vězňů. Zvláště z oddělených pracovních skupin, kde na skupinu mužů pracujících v nepřehledném lesním terénu dozorovali jeden, nejvýše dva četníci, bylo poměrně snadné uniknout (Nečas 1981: 44). Pozoruhodné je, že k útekům přesto docházelo častěji přímo z areálu tábora, který byl oplocený a strážný ozbrojenými dozorci, než z dislokovaných pracovních komand, kde měli vězni určitou možnost volného pohybu (Nečas 1999: 43). Například v únoru 1943, tedy v době, kdy byl tábor v důsledku propuknutí tyfové epidemie v karanténě a byl mimořádně strážný, došlo k útěku sedmi vězňů. Vězni vynášeli slupky od brambor do lesa, odkud uprchli a na jejich útěk se přišlo až po několika dnech (Pape 1995: 80). Vyskytl se i případ, kdy jeden

z vězňů utekl, aby se druhý den sám udal. Například v listopadu 1942 uprchl Alois Růžička z ranní práce v lese, podle vlastního udání nemohl dále snášet hlad: „Utekl jsem proto, abych se na svobodě najedl.“¹⁶ Procházel vesnicemi a žebřal o jídlo. Druhý den odpoledne se nahlásil na policii v přibližně 30 km vzdálené Příbrami. Pro Růžičku tak byl život na útěku ještě nesnesitelnější než věznění v táboře, kam se po zahrnutí hladu hodlal vrátit.¹⁷

Jak tedy najít odpověď na otázku, kterou formuloval Jan Tesař: Proč se tedy o útěk nepokusilo více vězňů, respektive proč v táboře nevypuklo povstání (Serinek, Tesař 2016 b: 53, pozn. 48)? Tato otázka by neměla být chápána jako pokus o obviňování vězňů z pasivity, ale jako podnět k tázání po důvodech relativní stability fungování tábora. Bývalý vězeň a uprchlík Josef Serinek v rozhovoru s historikem Janem Tesařem s odstupem více než 20 let od vlastního věznění našel vysvětlení ve starosti o rodinu a v „úctě k uniformě“, neschopnosti Romů vzepřít se autoritě četníků (Serinek, Tesař 2016a: 55). Sám Tesař Serinkovo vysvětlení nepřijímá a vnímá jej jako racionalizaci pocitu viny, který Serinka, jenž za sebou v táboře zanechal svoji rodinu, pronásledoval. Zdánlivý rozpor mezi relativní snadností útěku a disciplinovaným chováním většiny vězňů vysvětluje tím, že si Romové uvědomovali, že se ve vůči nim nepřátelském okolí není kam skrýt: „[...] odejít bylo snadné, a pobít 38 nedostatečně vyzbrojených četníků v provizorním lágru bez většího zabezpečení velmi dobře možné – kdyby tu nebyla ta jediná a hrozná překážka: otázka, co potom dál v prostředí tak zcela postrádajícím elementární pocit solidarity s těmi, kdo jsou teď právě první na řadě.“ (Serinek, Tesař 2016b: 53, pozn. 48) Základní důvod

relativní stability režimu v koncentračních táborech spatřuje Z. Baumann v racionální úvaze obětí (Baumann 2010). Vězni netušili, co je čeká a jaké jsou jejich šance na přežití. Setrvalost v klidu bylo tedy z jejich hlediska bezpečnější, než se pokoušet o riskantní útěk. Předpoklad racionálního chování vězňů pomáhá vysvětlit, proč z detašovaných pracovních skupin uteklo méně lidí, než z přísně strážného tábora. Volnější režim a lepší životní podmínky v odloučených pracovištích dávaly menší podnět k riskantnímu útěku. Věznění v rychle se zhoršujících podmínkách vlastního tábora bylo mnohem nebezpečnější, zůstat tak mohlo představovat stejné, ne-li větší ohrožení než riskovat zastřelení na útěku.

Dalším stabilizujícím prvkem společným pro všechny typy koncentračních táborů bylo zapojení části vězňů do táborové správy.¹⁸ Tzv. vězeňští funkcionáři představovali privilegovanou skupinu vězňů. Spadali do „šedé zóny“ mezi oběťmi a pachateli, byli sice podřízeni tvrdému táborovému režimu, zároveň se ale, výměnou za jisté výhody, sami podíleli na jeho udržování. Systém koncentračních táborů tak využíval a podněcoval spoluúčast obětí. Táboroví dozorci na vězeňské funkcionáře delegovali část dohledu nad spoluvězni. Podle původního domovního řádu (v platnosti začátku srpna do konce září 1942) byli určeni tzv. starší tábora, kteří odpovídali za celkový pořádek a obstarávali styk vězňů s vedením tábora (Nečas 1981: 39). Nový táborový řád zavedl složitější hierarchii. V každém jednotlivém baráku byli určeni velitelé baráků a velitelé světnic, kteří přes noc dohlíželi na své spoluvězně. Vybraní vězňové dohlíželi na ostatní při práci a měli je nutit k většímu pracovnímu výkonu (Nečas 1981:

41). Další kategorií vězeňských funkcionářů byli vězni, kteří se podíleli na hospodářské správě tábora, např. získali funkci v kuchyni nebo v dílnách. Vězeňští funkcionáři v mnoha případech vynucovali poslušnost násilím, buď z vlastní iniciativy nebo na přímý pokyn dozorců. Své funkce dále mohli zneužívat např. okrádáním spoluvězňů o přiděly potravin. Na druhou stranu výsadní přístup k zdrojům a styky s dozorci jim umožňovaly pomáhat svým přátelům a příbuzným, a značně tak zvýšit jejich šanci na přežití. Přes svoji privilegovanou pozici nebyli vězeňští funkcionáři zcela podřízeni a v některých případech se sami pokusili o útěk¹⁹ nebo ho pomohli umožnit.²⁰

Kromě osobních rizik spojených s útekem musíme vzít v úvahu nebezpečí, které hrozilo členům uprchlickovy rodiny. Josef Serinek nabádal svého synovce, který se mu svěřil s přáním utéci z pracovní skupiny v Nevězicích, aby útěk odložil s ohledem na příbuzné, kteří nebyli věznění. Prosil ho, ať počká do 15. září 1942, kdy podle dobové fámy měla skončit válka. Pokud by se fáma nepotvrdila, měli utéci společně (Serinek, Tesař 2016a: 57).²¹ Podobně Antonína Vintra před zamýšleným útekem ke strýci zrazovala maminka: „Já jsem mamince říkal: ‚Mami, já uteču k Edovi‘, a ona mě říkala ‚Ne aby tě něco takového napadlo, poněvadž Edáčka by hned vzala policii a hned by šel do lágru [...]‘“²² Útekem by tak internovaní mohli vystavit v nebezpečí nejen zbytek rodiny v táboře, ale i příbuzné, kteří zůstali na svobodě. Podle táborového řádu měli být zařazením do preventivní policejní vazby (tedy fakticky do transportu) trestáni jak dopadení uprchlíci, tak ti, kteří jim měli v útěku pomáhat, nebo

¹⁸ K otázce role vězeňských funkcionářů v protektorátních „cikánských táborech“ viz Smlsal (2018: 99).

¹⁹ Přeživší Berta Berousková ve vzpomínkovém vyprávění uvádí případ vězně, který pracoval jako krmič psů. Své pozice využil k tomu, že psy odvázal a zmizel i s nimi (Klímová 2009: 43). Z hodonínského tábora uprchli např. vězeňský funkcionář Antonín Murka spolu s bývalým „svobodníkem“ Blažejem Dydym a dalšími dvěma spoluvězni. Útěk se odehrál při práci mimo tábor, pod záminkou chytání ondater. Antonín Murka jako jediný nebyl dopaden a na svobodě se zapojil do protinacistického odboje. Po skončení války byl vyznamenán (Nečas 1994b: 181–182).

²⁰ Podle vzpomínek Barbory Richterové jí k útěku pomohla její teta, která pracovala v kuchyni. Šla spolu s ní k bráně a řekla dozorcům, že potřebuje přinést vodu. Dozorci ji pustil, šla se džberem k rybníku, odkud utekla, když se dozorce nedíval (Richterová 2014: 479). Podobný průběh útěku viz níže.

²¹ Jan Serinek uprchl společně s Janem Křížem, Josefem Růžičkou a Aloisem Serinkem z pracovní skupiny v Nevězicích 27. 8. 1942. K jejich dalším osudům viz poznámka 41.

²² Oral history interview with Antonin Vinter, The Jeff and Toby Herr Oral History Archive, 3. 3. 1997. Dostupné online z: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn513238>

► Ignaz/Hynek Klimt se společně se svou rodinou zachránil útekem na Slovensko. SOA Plzeň, Policejní ředitelství Plzeň, osobní spis sig. K 16624, Hynek Klimt 1904, č. j. 321335/45

o něm věděli (Nečas 208: 192). Brzy ráno dne 12. 11. 1942 z tábora společně utekli rodina Ignaze (Hynka) Klimta, Zilly Reichmanová a dvě malé děti Josef a Anna Růžičkovi.²³ Útěk údajně již delší dobu plánovali a zprostředkoval jej Friedrich Waitz, který uprchlíkům odemkl kopii klíče. Sám Waitz v táboře zůstal, poté, co byl dozorcem obviněn z přípravy útěku, ale nečekal na raport a 13. 11. 1942 rovněž utekl. Waitz tedy měl možnost k útěku, využil ji, ale až ve chvíli, kdy mu bezprostředně hrozil trest. Z napomáhání k útěku byli obviněni dva Waitzovi bratři a matka dětí Růžičkových, kteří zůstali v táboře. Byli zavřeni a spoutáni řetězy a velitel Janovský navrhoval jejich „odstranění“ (míněn pravděpodobně transport).²⁴ Táborové vězení, okovy a bití čekaly i toho, kdo byl po neúspěšném útěku vrácen zpět. Ladislav Stockinger vzpomínal, že ho spolu s jeho společníkem po návratu do tábora dozorcí zbili, spoutali a zavřeli do maringotky, která sloužila jako provizorní márnice.²⁵ Zvláštním druhem mučení, kterému byli podrobeni dopadení uprchlíci, bylo věšení za ruce na kůlu (Klímová 2009: 43).²⁶

Dále můžeme předpokládat, že mnozí věznění lidé prostě jen nechtěli opustit své příbuzné a přátele, vzájemná solidarita byla důležitější než možnost svobody. František Růžička a Antonín Vrba se v srpnu 1942 v Plzni ohlásili na policii,²⁷ podrobili se dodatečnému soupisu a dobrovolně nastoupili do tábora v Letech, kam byli dříve transportováni jejich rodinní příslušníci.²⁸ Tovární dělník a koňský handlíř Robert Růžička byl v roce 1940 zatčen v Byšicích,²⁹ údajně na základě udání. Byl zatčen a vyšetřován na Pankráci. Během jeho nepřítomnosti byla jeho rodina transportována do Letů. Když po

propuštění zjistil, co se stalo, dobrovolně se do tábora přihlásil (Nečas 1994b: 118).³⁰ Další případy dobrovolného nastoupení do transportů, kterými byli odváženi rodinní příslušníci daných osob, dokládají i vzpomínky pamětníků v případě moravských Romů (Horváthová 2018: 15,16; Nečas 1994b: 152). Pokud byli vězni natrvalo odloučeni od své rodiny, mohla být tato skutečnost naopak podnětem k útěku. Důvodem útěku skupiny vězňů z dislokovaného pracoviště ve Zboníně se stala zpráva, že jejich ženy budou z tábora transportovány v prvním transportu do koncentračního tábora Auschwitz I (Nečas 1994: 52). Podobně jednal vězeň hodonínského tábora a pozdější partyzán Antonín Murka, utekl poté, co se dozvěděl, že jeho matka a sourozenci byli odtransportováni do Osvětími, a jeho útěk už je tedy nemohl více ohrozit (Nečas 1994b: 182).

Vězni tábora v Letech měli poměrně dobré výchozí podmínky k útěku. Pokud na útěk nahlížíme z hlediska aktéřského jednání, je nutné položit si otázku, jaké faktory přispívaly k rozhodnutí utéci a jaké k rozhodnutí zůstat. Pamětnická vyprávění i ojedinělé archivní dokumenty potvrzují specifickou racionalitu aktérů, kteří byli ochotni vzdát se osobní svobody, aby mohli být se svými příbuznými nebo je svým útekem neohrozili. Toto poznání narušuje představu pevné hranice mezi pasivitou obětí a odbojem. Zdánlivá pasivita tak nemusela být nutně důsledek bezmoci obětí, ale vědomou volbou. Detailnější zaměření na pozici oběti jako aktéra, na možnosti jeho rozhodování a jednání tak umožňuje nuancovanější výklad. Jako projev aktéřského jednání by tedy neměly být chápány pouze akty

²³ Zilly Reichmanová byla 9. 2. 1943 zatčena u Chebu a deportována do Osvětími (Pape 1995: 133). Ignaz (Hynek) Klimt se zachránil útekem na Slovensko a po konci války se vrátil do Čech. SOA Plzeň, fond Policejní ředitelství Plzeň, sig. K 16624, č. j. 321335/45.

²⁴ SOA Třeboň, fond CT Lety, kart. 15, s. 163–164 (24034–24035).

²⁵ Oral history interview with Ladislav Stockinger, The Jeff and Toby Herr Oral History Archive 12. 3. 1997 dostupné online z: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn513254>

²⁶ Pamětnická výpověď Berty Berouskové potvrzuje i věznění v maringotce a spoutání řetězy (Klímová 2009: 43). Věšení na kůlu zobrazuje kresba anonymního přeživšího letského tábora (Serinek, Tesař 2016a: 65). Domnívám se, že trest věšení na kůlu nemůžeme považovat ani za doklad obzvláštní zvrácenosti táborových dozorců, ani za přehánění ze strany pamětníků. Trest pověšení za ruce spoutané za zády, tzv. špangle, byl používán v rakousko-uherské armádě, zejména pak za 1. světové války (Fasora 2015: 72). Je možné, že se s ním někteří ze starších dozorců setkali, případně že tento způsob trestání přetrvával i československých bezpečnostních složkách. V případě mučení vězňů v Letech by tak nešlo krutou vynalézavost dozorců, ale využití starší praxe známé z jiného typu „totální instituce“.

²⁷ SOA Plzeň, fond Policejní ředitelství Plzeň, sig. R – 6480, Vermerk für den Personalakten.

²⁸ Tamtéž, č. 30.198/42.

²⁹ NA, fond Okupační vězeňské spisy, Buchenwald – složka R, s. 215, fond prochází zpracováním.

³⁰ Robert Růžička do tábora nastoupil 13. 11. 1942. Nesnesitelným podmínkám v táboře podlehl jeho matka a dcery Anna a Ludmila (Nečas 2012).

Sám Růžička onemocněl tyfem (Nečas 1994b: 118). Přeživší členové rodiny byli 4. 5. 1943 odtransportováni do koncentračního tábora Auschwitz-Birkenau. Robert Růžička byl mezi 3. 8. 1944–7. 8. 1944 vězněn v Buchenwaldu, odkud byl transportován do pobočného tábora Dora. NA, fond Okupační vězeňské spisy, Buchenwald, Kartotéka 1, oddíl K – SN, s. 2921, fond prochází zpracováním. Robert Růžička se i se svou manželkou dočkal osvobození a návratu do Čech, jejich děti, kromě nejmladší dcery narozené přímo v koncentračním táboře, se však staly obětí holokaustu. Až do své smrti v roce 1969 žil v Hostinném (Nečas 1994b: 119).

³¹ Členové jejich rodin byli uvězněni pod evidenčními čísly 109 a 110, tedy těsně po sobě. Bohuslavovi Růžičkovi v táboře zemřely čtyři děti, dcera Helena zahynula ještě v době jeho věznění, Marie, Růžena a Edvard. Jeho syn Jan a žena Františka byli transportováni do Auschwitz. Z rodiny Františka Serinka zemřely v Letech holčičky Jindřiška a Libuše, Františka a Johana byly odtransportovány do koncentračního tábora Auschwitz-Birkenau (Nečas 2012: 22).

³² NA, fond Německé soudy v Protektorátu, kart. 243, sig. 243/42, s. 22.

³³ Markéta Růžičková se narodila na táborové marodce 16. 10. 1942. U porodu nebyl lékař, ale jedna ze starých romských žen. Vzhledem k podmínkám v táboře ji matka téměř nemohla kojit. Přes den, kdy byly dospělé ženy nasazeny na práci v lese, se o ni starala jedna stará vězenkyně. Holčička se nedožila ani dvou měsíců, zemřela 23. 12. 1942 (Nečas 2012: 44). Oral History Interview with Božena Růžičková. Dostupné z: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn513262>

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ SOA Třeboň, fond CT Lety, kart. 15, sig. 3. C. 9, s. 14427 (148).

³⁷ NA, fond Německé soudy v Protektorátu, kart. 243, sig. 243/42, s. 5.

³⁸ SOA Plzeň, fond Policejní ředitelství Plzeň, osobní spis Alois Serynek, sig. S – 3259, Záznam o podávané telefonické zprávě, 4. 11. 1942.

³⁹ SOA Plzeň, fond Policejní ředitelství Plzeň, osobní spis Alois Serynek, sig. S – 3259, č. 53636/42, Bekämpfung der entwichen Zigeuner.

⁴⁰ Tamtéž, Krádeže jež pravděpodobně spáchali cikáni.

⁴¹ SOA Plzeň, fond Policejní ředitelství Plzeň, osobní spis Alois Serynek, sig. S – 3259, Záznam o podávané telefonické zprávě, 14. 11. 1942.

⁴² Ve vzpomínkách Josefa Serinka není kontakt zaznamenán. Serinek a jeho dva společníci (které výše citovaná policejní relace nezmiňuje) se však v dané době v této oblasti skutečně pohybovali a také získávali obživu vylupováním rekreačních chat, kterých byl v lesnatém regionu dostatek. Serinkova skupina v regionu měla několik opěrných bodů, např. Serinkova přítel, romského komunistu, který žil v Kozlancech, pokoušeli se rovněž navázat spojení s Romy v Plzni. Od jednoho z dalších podporovatelů, obecního sluhy v Praskolesích a kmotra dětí Serinkova přítele Jarka, se pak Serinek pravděpodobně dozvěděl o zatčení svého

útěku či odboje, ale i rozhodnutí zůstat a sdílet společné utrpení.

1. případová studie

V následující části textu se pokusím rekonstruovat okolnosti, průběh útěku a skrývání se skupiny Romů, kteří společně utekli z koncentračního tábora v Letech. Aktéři tohoto příběhu Bohuslav Růžička, Josef František Růžička, František Serynek, Antonín Růžička a Božena Růžičková byli v Letech uvězněni na začátku srpna 1942. František a Bohuslav byli věznění společně se svými rodinami.³¹ Antonín a Božena Růžičková byli snoubenci, Božena byla do tábora transportována ve vysokém stupni těhotenství. Není jasné, zda se budoucí účastníci útěků vzájemně znali už na svobodě, nebo jestli se poznali až v průběhu internace. V koncentračním táboře se jim každopádně podařilo udržovat kontakt a domluvit se, že společně uprchnou a skryjí se v lesích u obce Jivina.³² Vhodná příležitost k útěku přišla dne 21. 10. 1942, kdy společně utekli všichni čtyři mužští členové skupiny. Božena Růžičková se útěku nemohla zúčastnit, byla několik dní po porodu dcery Markéty³³ a zotavovala se na táborové ošetřovně³⁴.

Podle vzpomínek Boženy Růžičkové se jejímu snoubenci a jeho přátelům podařilo utéct z práce u sedláků.³⁵ Skutečně byli nasazeni mimo tábor, v pracovní skupině v Boudách, odkud uprchli brzo ráno.³⁶ Prchali západním směrem, první den útěku urazili asi 30 km do Leletic a poprvé po dlouhé době se pořádně najedli masem kradené husy. Další den pokračovali dále na západ přes Vacíkov a Čechovice.³⁷ Poté pravděpodobně putovali na sever do podhůří Brd. Podle hlášení policejního ředitelství v Plzni se romští uprchlíci na konci října

pohybovali v obvodech četnických stanic Radnice, Mýto, Zbiroh, Terešov, Rokycany, Liblín a Zvíkovec.³⁸ tedy v oblasti, kterou na severozápadní straně ohraničoval břeh Berounky a na jihovýchodě brdské a křivoklátské lesy. Kopcovitý a zalesněný terén poskytoval dobrou možnost úkrytu. V oblasti se navíc nacházelo množství víkendových chat. V těch uprchlíci jednak nocovali,³⁹ jednak vykrádáním chat získávali potraviny, ošacení i obuv, ale i užitečné nástroje jako vařič či nože.⁴⁰ Ve stejnou dobu (přibližně od 4. 10. do 13. 11. 1942) se v této oblasti ukrývali další uprchlí vězňové z Letů, Josef Růžička, Alois Serynek a Josef Serinek.⁴¹ Je tedy možné, že spolu tyto skupiny navázaly nějakou formu kontaktu, minimálně policie po nich pátrala společně.⁴² Držet se pohromadě by však bylo nebezpečné, navíc se rozbíhalo pátrání po neznámém vrahovi německého vojáka⁴³ a obě skupiny se zcela jistě rozdělily nejpozději mezi 2.–3. 11. 1942, kdy skupina Bohuslava, Antonína, Josefa Františka Růžičkových a Františka Serynka dorazila do okolí Mnichova Hradiště, tedy do blízkosti místa setkání, na kterém se domluvili ještě v táboře.

Přibližně o měsíc později se k útěku odhodlala Božena Růžičková: „Přišli jsme z lesa [...] a pak jsem si říkala: ‚To už je jedno.‘ Mně už to bylo jedno, jestli mě zabijou, nebo nezabijou, to už mě bylo jedno.“⁴⁴ Rozhodla se utéci sama, bez dcery.⁴⁵ Po návratu z celodenní namáhavé práce dne 20. 11. 1942 (Nečas 2012: 39) šla zpět k táborové bráně pod záminkou, že chce zatopit v prochlazeném vězeňském baráku (Nečas 2012: 69). Četník, který bránu střežil, ji na chvíli pustil do lesa, aby nasbírala dřevo. Během sběru větví se postupně vzdalovala od tábora a ohlížela se za sebe, jestli ji dozorce sleduje. Když zjistila, že se nedívá, sebrala od-

vahu a rozběhla se střemhlav do lesa. Byla sama, na útěku, v neznámé krajině. Hřízu, kterou musela pociťovat, nám mohou přiblížit halucinace, které ji postihly. Zdálo se jí, že má za sebou pronásledovatele: „No a teď jsem se vám otočila a koukám a úplně se mně to udělalo před očima, že za mnou utíkají. Tak jsem se schovala pod smrček. A čekala jsem, jestli jako to... Ale koukám, nikdo žádný. Úplně tak se mně jako to... Viděla jsem to!“⁴⁶ Dokázala se však vzpamotovat a vydat se na další cestu. Nakonec se zorientovala podle směru jízdy vlaku, kterým byla do tábora transportovaná. Došla do neznámého města⁴⁷ a nastoupila do osobního vlaku směrem na Prahu. Po dobu jízdy se schovávala zamčená na záchodě. Na pražském nádraží se zorientovala podle hlášení a nastoupila, bez peněz a ve špinavých vězeňských hadrech, do dalšího vlaku, kde zopakovala předchozí postup. Dojela až do Mnichova Hradiště a odtud se vydala pěšky do přibližně 10 km vzdálených Neveklovic.⁴⁸

V Neveklovicích bydleli Boženini rodiče a sourozenci, kteří do Letů nebyli transportováni. Paní Růžičková vzpomínala, že ji rodiče po návratu nemohli poznat. Stála před prahem vyhublá, nemocná, s nakrátko ostříhanými vlasy: „No a teď přijdu domu a voni koukají, no ty mě nemohli poznat. A brečeli, ježiš marja!“⁴⁹ Její otec Čeněk Růžička pracoval jako kočující kotlář, v Neveklovicích byl po vyhlášení zákazu kočování v Protektorátu Čechy a Morava nuceně usazen (Nečas 2012: 68). Od té doby měl stálé zaměstnání a bydliště.⁵⁰ Mohl tedy poskytnout uprchlým vězňům úlevu a dočasné zázemí ve své maringotce. Při delším setrvání na místě však hrozilo nebezpečí. Také Božena Růžičková nemohla zůstat dlouho. Dostala zásoby jídla a nové oblečení a opět odešla do lesů.⁵¹ Od rodičů se do-

zvěděla o úspěšném útěku svého snoubence a jeho přátel a opět se společně setkali. Oba snoubenci putovali společně s Františkem Serynkem. Skupina se totiž již předtím v důsledku pronásledování četnictvem rozdělila na dvě části.⁵²

Uprchlíci se skrývali v lesích Jičínské pahorkatiny. Byli neustále na cestě a překonávali poměrně značné vzdálenosti. Pohybovali se v pomyslném trojúhelníku, který vymezovala Mladá Boleslav, Železný Brod a Jičín. Střediskem jejich pobytu však bylo území na pravém břehu Jizery, severně od soutoku Jizery s Mohelkou.⁵³ Jednoznačné určení geografického rámce, ve kterém se pohybovali, však komplikuje výpověď tří uprchlic z Letů, které po svém zatčení v Sedlci uvedly, že byly na přelomu listopadu a prosince v kontaktu s dvěma muži, kteří rovněž byli na útěku z Letů.⁵⁴ Jako jednoho z nich identifikovaly Antonína Růžičku. Je otázka, zda se s ním skutečně setkaly, nebo pouze využily jeho nacionále, aby policii znesnadnily další pátrání? Pokud by tyto údaje byly pravdivé, svědčí o překvapivé mobilitě uprchlíků. Minimálně však ukazují, že jednotliví uprchlíci o sobě vzájemně věděli, v některých případech vstupovali v kontakt a vzájemně si pomáhali.

Život v nejistotě, nebezpečí a sílící zimě si vybíral svoji daň. Na konci listopadu 1942 František Serynek onemocněl a zůstal sám v lese u Trutnova.⁵⁵ Jeho přátelé mezitím pokračovali v cestě, obstarávali potravu a později se pro něj opět vrátili. Božena Růžičková však další život na útěku neovládla. Bojovala s počínajícím tyfovým onemocněním, kterým se nakazila v táboře: „Já jsem na sobě už cítila, že jsem taková malátná, že jsem úplně nemohla.“⁵⁶ Když už nebyla schopna další chůze, schovali ji u rodičů. Její bratr ji pak na kole odvezl do nemoc-

synovce Jana Serinka, který byl dopaden v okolí Jinců (Serinek, Tesař 2016a: 72–73). Jan Serinek uprchl z Let společně s Janem Křížem, který byl rovněž zatčen, Josefem Růžičkou a Aloisem Serinkem. Zbývající dva uprchlíci pocházeli z Plzeňska, kraj tedy jistě dobře znali, je tedy možné, že se o dalších uprchlících dozvěděli alespoň zprostředkovaně, od společných známých. Předpokládám, že o zatčení Jana Serinka se kmotr z Hračolusk dozvěděl právě od nich. Jan Serinek a Jan Kříž byli popraveni dne 9. 6. 1944 v pankrácké věznici (Serinek, Tesař 2016b: 64, pozn. 41). Josef Růžička a jeho syn Alois byli společně zatčeni četnickou stanicí Brávy dne 24. 11. 1942. SOA Třeboň, CT Lety, kart. 19, s. 20517 [884]. Josef Růžička byl 9. 3. 1943 transportován z Plzně do Auschwitz-Birkenau, 3. 8. 1944 byl přeložen do koncentračního tábora Buchenwald a odtud do pobočního tábora v Doře. NA, OVS, kartotéka 1, s. 2901. Podařilo se mu přežít, po konci války žil v Plzni. SOA Plzeň, Policejní ředitelství Plzeň, pobytová přihláška – Josef Růžička. Alois Růžička byl vzat do vyšetřovací vazby na Pankráci, odkud byl dne 29. 10. 1943 transportován do Terezína, kde se dočkal osvobození. VHA, Osobní spisy dle zákona 255/46 sb., spis č. 173511/75, Stručný životopis od r. 1939; příloha č. 3. Po válce žil na Plzeňsku. V roce 1975 si podal žádost o potvrzení účasti na národním odboji, uznáno mu však bylo jen věznění v Letech: „...další část Vašeho věznění nelze uznat, neboť důvodem zatčení byly krádeže.“ Tamtéž, Federální ministerstvo národní obrany, 3. 3. 1976.

⁴³ Zde nacházíme další serinkovské propojení. Podle vyprávění Josefa Serinka vojáka zabil on sám a jeho přátelé při náhodném střetnutí v lese (Serinek, Tesař 2016a: 75). K činu se přihlásila odbojová organizace Jestřáb, pachatel však nikdy nebyl zjištěn (Serinek, Tesař 2016b: 62, pozn. 32).

⁴⁴ Informace k útěku Boženy Růžičkové čerpám z jejího pamětnického svědectví (viz výše Oral history interview...). Pamětnickou výpověď Boženy Růžičkové uvádí i C. Nečas. Pravděpodobně vycházel z výše uvedeného rozhovoru, který zpracoval do podoby uceleného textu. V některých pasážích se ovšem obě výpovědi odlišují (Nečas 2012: 68–69).

⁴⁵ V rozhovoru, který Božena Růžičková poskytla v 90. letech, je její dcera pouze stručně zmíněna. Z rozhovoru samotného není jasné, jestli utekla před nebo po smrti dcery. Volba, které musela čelit, tak není v rozhovoru tematizována. Omezuje se na

El. Straßen- u. Autobahnen d. Stadt Pilsen.
Elektr. dráhy a autodráhy města Plzně.

Ausweis für den Arbeiternachlaß.
(Darf nur von der Verkehrsverwaltung der E.-W. ausgefüllt werden.)
Průkaz na dělnickou slevu.
(Smí vyplnit jen správa dopravy E. P.)

Růžička Jos.

hat an Wochentagen bewilligten Nachlaß
má ve všední dny a svátky povolenu slevu

von der Station od stanice	In die Station do stanice
<i>B08</i>	<i>331</i>

Unterschrift: - Podpis:
Josef Růžička

An Sonntagen wird kein Nachlaß gewährt.
V neděli se sleva neposkytuje.

Der Arbeitgeber bestätigt jeden Monat, daß in den Angaben, welche er auf der Bestellung bestätigt hat, keine Änderung eingetreten ist. (Siehe Hinweis auf der Rückseite!) - Zaměstnavatel potvrdí každý měsíc, že údaje, které stvrdil na objednávce, se nezměnily. (Viz upozornění na rubu!)

Monat Měsíc	Bestätigung des Arbeitgebers: Potvrzení zaměstnavatele:	Bestätigung des Arbeitgebers: Potvrzení zaměstnavatele:	Monat Měsíc
XII	FRANTIŠEK HOLCBECHER PLZEŇ - NÁMĚSTÍ 2B	FRANTIŠEK HOLCBECHER PLZEŇ - NÁMĚSTÍ 2B	VII
I	FRANTIŠEK HOLCBECHER PLZEŇ - NÁMĚSTÍ 2B	FRANTIŠEK HOLCBECHER PLZEŇ - NÁMĚSTÍ 2B	VIII
II	FRANTIŠEK HOLCBECHER PLZEŇ - NÁMĚSTÍ 2B	FRANTIŠEK HOLCBECHER PLZEŇ - NÁMĚSTÍ 2B	IX
III	FRANTIŠEK HOLCBECHER PLZEŇ - NÁMĚSTÍ 2B	FRANTIŠEK HOLCBECHER PLZEŇ - NÁMĚSTÍ 2B	X
IV	FRANTIŠEK HOLCBECHER PLZEŇ - NÁMĚSTÍ 2B	FRANTIŠEK HOLCBECHER PLZEŇ - NÁMĚSTÍ 2B	XI

1942

Der Ausweis darf nicht gefälscht werden! - Průkazka nesmí být překládána!

3527 *432*

Stempeliret laut § 8, Abs. 4, Buchst. c) des Verkehrsvergesetzes.
Bez koliku podle § 8, odst. 4., písm. c) zákona o dopravních daních.

► Dělnická průkazka Josefa Růžičky dokazuje, že byl uvězněn v táboře v Letech, přestože měl stálé zaměstnání.
SOA Třeboň, CT Lety, sign. 3.E.1, kart. č. 19, s. 452

▲ Vězeňská fotografie Antonína Růžičky pořízená po jeho zatčení. 18
Národní archiv, fond Německé soudy v Protektorátu, k. 243, sig. 243/42, Serýnek Fr., s. 16

krátkou poznámku: „...jenže ty děti tam moc dlouho nevydržely.“ Je otázku, jestli lze tuto zmínku brát jako výraz tehdejšího uvědomění, že dítě narozené v táboře nemá šanci přežít, nebo způsob, jakým utěšit dávnou bolest a pocit viny. Oral History Interview with Božena Růžičková.

⁴⁶ Oral History Interview with Božena Růžičková.
⁴⁷ Pokud se Božena Růžičková orientovala podle vlakové trati, po které byla transportována do tábora, musela postupovat severozápadním směrem. Z větších obcí ležících na této trati připadají v úvahu Mirovice či Březnice. Jediné město na dané trati je Příbram, ta je ale od místa tábora vzdálená více než 30 km. Nevíme ale s jistotou, jestli Božena Růžičková dorazila na nádraží už první den útěku. V Nečasově verzi výpovědi je uvedeno, že odjela z nádraží, ze kterého byla dříve odvezena do tábora (Nečas 2012: 69). V tom případě by se jednalo o Mirovice.

⁴⁸ Nečasova verze výpovědi uvádí Uherské Hradiště a Nedakonice. Nečas pravděpodobně při editaci textu interpretoval „Hradiště“ jako Uherské Hradiště a následně interpretoval Neveklovice jako moravské Nedakonice (Nečas 2012: 69).

⁴⁹ Oral History Interview with Božena Růžičková.

⁵⁰ NA, fond Německé soudy v Protektorátu, kart. 243, sig. 243/42, s. 25.

⁵¹ Oral History Interview with Božena Růžičková.

⁵² NA, fond Německé soudy v Protektorátu, kart. 243, sig. 243/42, s. 23.

⁵³ Rádus pohybu uprchlíků určí na základě geografických údajů z vyšetřovacího spisu. Tamtéž, s. 6–7.

⁵⁴ SOA Třeboň, fond CT Lety, kart. 15, s. 14228 (151).

⁵⁵ NA, fond Německé soudy v Protektorátu, kart. 243, sig. 243/42, s. 23.

⁵⁶ Oral History Interview with Božena Růžičková.

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ NA, fond Německé soudy v Protektorátu, kart. 243, sig. 243/42, s. 19.

⁵⁹ Za překupnictví v souvislosti s případem zmíněných uprchlíků z letského tábora byli odsouzeni František Maruška, Josef Brož, manželé Svárovi a Buriánkovi. Nejvyšší trest činil jeden rok vězení, nejnižší 14 dnů.

⁶⁰ Podle soudního rozsudku zejména Maruška „využíval nouze cikánů“ a nakupoval od nich velice lacině. NA, fond Německé soudy v Protektorátu, kart. 243, sig. 243/42, s. 30.

nice. O Vánocích 1942 byla hospitalizována v Železném Brodě a díky péči místních lékařů se jí povedlo zachránit. Přes odpor lékařů⁵⁷ však byla v nemocnici zatčena.⁵⁸ Byla převezena do věznice v Jičíně a se svými blízkými se naposledy setkala až u soudu.

Uprchlíci si obstarávali živobytí nočními krádežemi v rolnických staveních, v situaci válečného přidělového systému ani neměli jinou možnost. Potravinové či oděvní lístky si obstarat nemohli, prozradili by se. Většinu jejich kořisti tvořila drůbež a králíci. To, co nespotřebovali, prodávali několika známým rolníkům. Bez sítě neromských překupníků,⁵⁹ kteří ať už ze soucitu nebo ze ziskovosti⁶⁰ kupovali kradené zboží, by se uprchlíci putující v zemi neobešli. V jejich domech nacházeli dočasné útočiště a příležitost ke krátkému odpočinku. U Františka Marušky ve Svijanech dostali cigarety, v hostinci manželů Buriánkových dostali najíst a osvěžili se pivem a limonádou.⁶¹ Hospodský Josef Buriánek však nakonec na naléhání manželky skrývající se Romy udal a přivedl četnictvo na jejich stopu.⁶²

Bohuslav a Josef František Růžičkovi byli zatčeni v okolí Benátek nad Jizerou,⁶³ kde Josef před internací v táboře žil,⁶⁴ mezi 27.–28. 11. 1942.⁶⁵ Jejich přátelé zůstali na svobodě o necelé dva měsíce déle. František Serynek a Antonín Růžička byli zatčeni četnictvem v noci na 17. 1. 1943, kdy nocovali v obytném voze Čenka Růžičky. Společně byli převezeni do vyšetřovací vazby krajského soudu v Hradci Králové a potom do pankrácké věznice v Praze. Byli souzeni za krádeže a porušení zatmění, Čeněk Růžička pak byl souzen za ukrývání uprchlíků. Samotný útěk z Letů nebyl předmětem vyšetřování ani soudního procesu. Obžaloba i rozsudek však přesto prostupovala rasová rétorika. Obžalovaní byli souzeni jako

„práce se štítící cikáni, jejichž další žití obzvláště ohrožuje veřejnou bezpečnost.“⁶⁶ Bohuslav Růžička, Josef František Růžička, Antonín Růžička a František Serynek byli 8. 11. 1943 německým zvláštním soudem (*Sondergericht*) v Praze odsouzeni k smrti. Společně byli popraveni na Pankráci dne 10. 2. 1944.⁶⁷ Jejich ostatky byly uloženy v urnovém háji pražského krematoria (Paleček 2002: 81).

Čeněk Růžička byl odsouzen k jednomu roku vězení, Božena Růžičková na 6 let.⁶⁸ Čeněk Růžička byl jako vězeň preventivní policejní vazby převezen do donucovací pracovny v Pardubicích a 1. 6. 1944 transportován do Auschwitz-Birkenau.⁶⁹ Se svou ženou a dětmi, které byly do tohoto koncentračního tábora zavlečeny v rámci hromadných transportů českých Romů, se pravděpodobně již nesetka. Božena Růžičková mezitím podstoupila strastiplnou cestu hroutícím se nacistickým vězeňským systémem. Prošla různými věznicemi kdesi ve Slezsku společně s dalšími vězni, kteří byli bezcílne transportováni sem a tam pod tlakem postupující fronty. Přežila pochod smrti a nakonec se dočkala osvobození v Lübecku. Po návratu domů zjistila, že se vrátila jako jediná. Její rodiče i sedm sourozenců se stali obětmi nacistické rasové perzekuce. Paní Růžičková se po válce vdala za dalšího přeživšího z Letů. Začali nový život v Liberci, kde až do stáří pracovala jako uklízečka v podniku Plastimat.⁷⁰

Zkušenost Boženy Růžičkové a jejich přítel nabízí možnost srovnání s unikátním svědectvím Josefa Serinka, které zaznamenal a zpracoval Jan Tesař (Serinek, Tesař 2016). Oba případy vykazují určité podobnosti a umožňují alespoň v hrubých rysech načrtnout model jednání romských uprchlíků. V obou případech k útěku došlo mimo

vlastní areál tábora, Božena Růžičková utekla pod záminkou sběru dřeva, ostatní uprchli z detašovaného pracoviště podobné jako skupina Josefa Serinka. Útěk byl předem domluven a skupina se formovala na základě přátelských a příbuzenských vazeb.

Uprchlíci v obou případech zamířili na známá místa, využívali detailní orientaci v krajině a síť opěrných bodů mezi přáteli a příbuznými, kteří dosud nebyli postiženi perzekucí. V případě Serinkovy skupiny se nejdříve jednalo o různé známé, pocházející z marginálních společenských vrstev, později i o podporu ze strany Serinkovy sestry žijící v Mostě, tedy mimo hranice Protektorátu. Serinek ale vzpomínal i na náhodnou lidi, kteří jim poskytli pomoc. Rozhovor s paní Růžičkovou zachytil pouze pomoc její rodiny a ze strany úředních dokumentů máme doklady jen o styku s překupníky. Analogicky k Serinkově situaci však předpokládám, že síť podporovatelů byla širší a neorientovaná pouze ziskově. Serinkovo vyprávění dále ukazuje na problém, který je z dokumentů represivních složek nezachytitelný: i v nezištné pomoci psancům byl přítomný ekonomický motiv. Serinek se lidem, kteří mu poskytovali pomoc, odvděčoval poměrně velkými peněžními částkami nebo částí kořisti.⁷¹ Z pohledu z vnějška tak nelze dokonale rozlišovat mezi překupnictvím a soucitnou pomocí. V motivaci podporovatelů uprchlíků mohly v různém poměru fungovat obě složky. Bez pomoci místních obyvatel by život na útěku nebyl možný, zato však kontakt s vesničany představoval trvalé riziko prozrazení. I v Serinkově případě někdy strach převážil nad ochotou pomoci, v případě skupiny Boženy Růžičkové obavy pomocníků vedly k udání policii.

Obydlené oblasti představovaly riziko. Nejbezpečnější úkryt představoval les. Zde

bylo možné složit hlavu, domluvit si kontakt s podporovatelem, lesní cesty umožňovaly chráněný pohyb. V obou případech předpokládaná trasa uprchlíků vedla skrze zalesněné, málo obydlené oblasti. Serinkova skupina putovala v noci, ve dne zůstávali schováni v lesní samotě. Nezůstávali však na jednom místě. Obě skupiny se vyznačovaly velkou mobilitou, byly schopny denně překonávat desítky kilometrů. Podle Serinkova vyprávění si uprchlíci vytvořili určité pravidelné trasy (Serinek, Tesař 2016a: 87), po kterých chodili a které možná navazovaly na cesty předválečných tuláků. Tak se jednak minimalizovalo riziko odhalení, jednak se zvyšoval přístup ke zdrojům obživy. Tu bylo v ilegálně možné dosáhnout jen ilegálními prostředky, krádežemi drobného zvířectva z vesnických hospodářství a vylupováním víkendových chat. Zvláště chaty představovaly důležitý zdroj, bylo v nich možné získat trvanlivé potraviny, šatstvo i užitečné tábornické potřeby jako např. spací pytle. V případě obou skupin také byli nemocní společníci ponecháni několik dní sami v lese.

Právě schopnost skrývat se a přežívat mimo obydlené oblasti v lesích je nutné považovat za specifikum romských uprchlíků. V úvahu lze vzít předválečnou zkušenost všech výše uvedených s životem kočovníků, tedy situaci spojenou s pohybem na hranici legality, přežíváním v provizorních podmínkách a pronásledováním ze strany bezpečnostních složek. Romští uprchlíci tak mohli na útěku navázat na důvěrně známé vzorce chování a ke své záchraně využívat znalost orientace v krajině, táboření a jiné dovednosti, např. využití léčivých rostlin (Serinek, Tesař 2016a: 88). O tom, že tyto dovednosti nebyly samozřejmé, svědčí mimo jiné to, že se představitelé protinacistického odboje v Čechách dlouho nedokázali k životu v plně

⁶¹ NA, fond Německé soudy v Protektorátu, kart. 243, sig. 243/42, s. 26.

⁶² Tamtéž, s. 26.

⁶³ SOA Třeboň, fond CT Lety, kart. 15, s. 14232 s. (153).

⁶⁴ Tamtéž, s. 41234 (155).

⁶⁵ NA, fond Německé soudy v Protektorátu, kart. 243, sig. 243/42, s. 24.

⁶⁶ NA, fond Německé soudy v Protektorátu, kart. 243, sig. 243/42, s. 14.

⁶⁷ Tamtéž, s. 37.

⁶⁸ Tamtéž, s. 20.

⁶⁹ SOA Zámorsk, fond Zajišťovací tábor Pardubice 1942–1945, k. 1, ref. č. 1/2, Seznam dodaných do policejní preventivní vazby 1. 1. 1944–31. 12. 1944.

⁷⁰ Oral History Interview with Božena Růžičková.

⁷¹ Příklad kombinace nezištné a úplatné pomoci viz Serinek, Tesař (2016a: 86).

⁷² V textu nepoužívám skutečné jméno této osoby, kterou jsem se rozhodl anonymizovat, ale jméno, které používal pouze část svého života.

⁷³ Tzv. měšťanská škola představovala ekvivalent dnešního druhého stupně základní školy.

⁷⁴ NA, Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna – 1941–1950, k. 4192, sig. I 104/1, s. 13.

⁷⁵ Tamtéž, s. 30.

⁷⁶ Tamtéž, s. 95. Pravděpodobně se snažil přisvojit si zásluhu jednoho ze svých vzdálených příbuzných, který skutečně legionářem byl. K tématu romských legionářů viz Viková (2018).

⁷⁷ NA, Policejní ředitelství II – evidence obyvatelstva.

⁷⁸ SOA Praha, fond Mimořádný lidový soud Praha, LS 1015/45, s. 7.

⁷⁹ Krajinou příběhů. Praha – příběhy pamětníků. M. Fröhlichová. Dostupné online z: <http://www.krajinoupribehu.cz/praha-pribehy-pametniku/#-1547816690868-c4076f26-a91a>

⁸⁰ NA, Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna – 1941–1950, k. 4192, sig. I 104/1, s. 27.

⁸¹ Tamtéž, s. 100.

⁸² Tamtéž, s. 18.

⁸³ Podle vzpomínek jeho vnučky se Růžička jako Rom neidentifikoval: „U nás doma se vůbec nemluvílo romsky. Babička s dědou o sobě nikdy nemluvili jako o Romech nebo o světských, ale jako o kočovnicích.“ Praha- Příběhy pamětníků. M. Fröhlichová: <http://www.krajinoupribehu.cz/praha-pribehy-pametniku/#-1547816690868-c4076f26-a91a>

⁸⁴ NA, Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna – 1941–1950, k. 4192, sig. I 104/1, s. 97.

⁸⁵ Tamtéž, s. 31, 102.

⁸⁶ Tamtéž, s. 100.

⁸⁷ Tamtéž, s. 30.

ilegalitě odhodlat (Serinek, Tesař 2016b: 56, pozn. 12). Zvolit život v lesních úkrytech bylo mimo horizont představitosti většiny z nich a pro mnohé z nich byl nesnesitelný, v některých případech vedl i k sebevraždě (Serinek, Tesař 2016b: 71, pozn. 9c). Oproti tomu pro část romských uprchlíků představoval les vítané útočiště, ve kterém dokázali přežít mimo jiné díky předválečným zkušenostem se životem tuláků a psanců. Tento způsob odporu a pohybu v ilegalitě však nemůžeme považovat ani za všeobecně platný, ani za jediný možný. Zcela odlišný případ útěku romského vězně představí druhá případová studie.

2. případová studie

Druhý případ útěku z koncentračního tábora v Letech, na který se zaměřím, se od prvního liší nejen svým šťastným koncem. Značně odlišná byla především výchozí pozice aktérů. Zatímco v prvním případě se jednalo o osudy velmi chudých Romů, kteří většinu života prožili bez stálého bydliště a v neustálých střetech s policií, osobnost, na kterou se dále zaměřím, měla výrazně lepší společenské postavení. Životní osudy této kontroverzní osobnosti ukazují na rozmanitost romských životních kariér i na prostupnou hranici mezi pronásledováním, spoluúčastí na represivním systému a odbojem, zaslouží si proto detailnější přiblížení.

T. Růžička⁷² se narodil v roce 1893 v lese u Opatovic I. u Červených Janovic jako syn kočující obchodnice. Domovsky příslušel do osady Bohusoudov v Knínicích. Vychodil tři třídy měšťanky,⁷³ na tehdejší poměry nižších tříd měl tedy poměrně dobré vzdělání. V dospělosti se začal živit jako kočovný obchodník, provozoval podomní obchod mimo jiné s hliněným nádobím či železem. V roce

1925 se oženil, stálé bydliště měl v Červeném Hrádku u Jindřichova Hradce, společně s manželkou však část roku trávili na cestě v obytném voze.⁷⁴ S kočovným životem souvisela i trestná činnost, které se opakovaně dopouštěl. Naposledy byl trestán v roce 1935, od té doby měl žít z hlediska policejní orgánů „řádný“ život.⁷⁵ Dál se však živil podomním prodejem a příležitostně se obracel k nelegálním zdrojům obživy, jako byl např. podvod, kdy se úmyslně poranil a ránu vydával na pokousání psem, po jehož majiteli žádal odškodné. Kromě toho se vydával za legionáře.⁷⁶

Z útržkovitých policejních dokumentů lze přesto vysledovat jeho společenský vztup. V roce se 1933 spolu s rodinou usadil v Praze.⁷⁷ V roce 1936 si v Michli v ulici Pod Stárkou pronajal parcelu, na které tábořili trhovci s kočovnými vozy⁷⁸ a kde postavil nouzové domky. Ohrazenému dvoru, ve kterém stály nízké kamenné domečky, místní říkali Habeš.⁷⁹ V jednom z domů sám žil, další pronajímal,⁸⁰ vlastnil také vilu v Novém Kníně,⁸¹ v roce 1942 získal další byt v Petrovích. Disponoval také nákladním automobilem.⁸² T. Růžička se oženil s neromskou manželkou a aktivně se snažil zbavit stigma romského původu,⁸³ odmítal se prokazovat „cikánskou legitimací“⁸⁴ a opakovaně žádal o její odebrání.⁸⁵ Argumentoval neromským původem manželky, řádnou školní docházkou dětí a dostatečným příjmem: „Prosím by byla má žádost vzata v úvahu neb mě to stále připomíná můj původ a tropí ostudu mé rodině v každé společnosti.“⁸⁶ Poměrně úspěšně se začlenil do většinové společnosti, byl členem katolického tělocvičného spolku Orel a nacionalistické organizace Národní souručenství.⁸⁷ O tom, že se T. Růžička aktivně snažil zlepšovat svoje společenské postavení i o tom, že zůstával kontroverzní

osobností, svědčí jeho kontakty s policií. Ve vztahu k policii fungoval jako „příručka“.⁸⁸ Význam obskurního pojmu nejlépe osvětlí jeho německá varianta – konfident.⁸⁹ T. Růžička zřejmě představoval jistou spojku mezi policejními autoritami a romským společenstvím v Michli. Moderní antropologické výzkumy poukazují na to, že někteří významní členové romských komunit mohou využívat „gadžovské“ orgány k prosazování vlastních zájmů a posílení své autority (Sutherlandová 2014: 129–130). Můžeme tak předpokládat, že také v tomto případě kontakt na policii fungoval jednak jako prostředek společenského vzestupu, jednak jako mocenská páka na další pražské Romy. V únoru 1942 T. Růžička například udal dvě Romky, které údajně spáchaly krádež, z které byl podezřelý jeho příbuzný.⁹⁰ Jak uvidíme dále, svých styků s autoritami dokázal T. Růžička. obratně využívat.

Ani kontakty s policií ho však nezachránily před válečnou perzekucí. Podle vlastního udání z roku 1966 byl v roce 1940 uvězněn v „táboře nucených prací“, tedy v kárném pracovním táboře v Letech. Zde měl být vězněn až do konce fungování tohoto typu tábora.⁹¹ V dochovaných seznamech vězňů se mi však jeho jméno nepodařilo dohledat,⁹² stejně tak jej neuvádí seznam, který publikoval C. Nečas (Nečas 2009). Zůstává však otázkou, proč by T. Růžička uváděl nepravdivý údaj, z hlediska posuzování žádosti by mu internace v „T.N.P.“, tedy instituci spojované s kriminalitou, spíše uškodila.

Po návratu do Prahy byl Růžička vyšetřován gestapem.⁹³ Důvodem opakovaných výslechů, při kterých měl být týrán, bylo udání za přechovávání zbraní a protiněmecké smýšlení. Jako autora anonymního dopisu rozeznal Růžička svého přítele Františka Čiperu. Po bezvýsledných výsledcích byl

propuštěn domů.⁹⁴ Do hledáčku policie se Růžička znovu dostal v důsledku sporu se svým podnájemníkem, dělníkem Hynkem Fialou, kterého chtěl vykázat z bytu.⁹⁵ Fiala si stěžovat na policii. Udal, že se mu Růžička vyhrožoval a vychloubal se, že „policie je jejich“.⁹⁶ Policejní orgány ho však ujistily, že se již plánuje velká razie: „[...] město Praha se postará samo, aby bylo od cikánů vyčištěno.“⁹⁷

Asi za dva týdny skutečně proběhla policejní razie. T. Růžička byl společně s dalšími obyvateli kolonie zatčen. Dne 5. 8. 1942 byl uvězněn v „cikánském táboře“ v Letech: „[...] týž den⁹⁸ mě odvezli zpět do Letů, ale ne do tábora T.N.P., ale do tábora – koncentrák, vedený naším četnictvem pro Německo.“ Společně s Růžičkou byla uvězněna jeho těhotná dcera se svým manželem a dvěma malými dětmi. Ostatní zatčení obyvatelé kolonie v Letech uvěznění nebyli. Jeho manželka (byť měla „cikánskou legitimaci“)⁹⁹ a starší dcera zůstaly na svobodě a ani v dalších letech se nestaly obětí protiromské perzekuce.

V Letech byl Růžička od začátku září 1942 zařazen do detašované pracovní skupiny v Oslově,¹⁰⁰ kde byly ve srovnání s táborovým areálem nesrovnatelně lepší životní podmínky. Podařilo se mu navázat dobré vztahy s dozorcem Josefem Břízou („velice hodný a lidový člověk, komunistického smýšlení“)¹⁰¹ a s místními obyvateli. Měl se zapojit do odbojové činnosti v obci, podílel se na rozmnožování ilegálního časopisu Rudý proud. Většinu doby táborové internace tak strávil v relativním klidu a vyhnul se tyfové epidemii, která v táboře vypukla. Bezprostřední důvod útěku nastal, až když se blížily transporty zbývajících vězňů do koncentračního tábora Auschwitz-Birkenau v květnu 1943. O hrozcím nebezpečí Růžič-

⁸⁸ Tamtéž, s. 100.

⁸⁹ Tamtéž, s. 107.

⁹⁰ Tamtéž, s. 105.

⁹¹ T. Růžička sám v roce 1966 tábor označoval jako T.N.P., použil tedy dobovou zkratku pro tábory nucených prací, což svědčí o vnímání podobnosti mezi protektorátními a „komunistickými“ pracovními tábory, které cílily na podobný segment populace. VHA, fond žadatelů o osvědčení 255/46, osobní spis č. 33773/66, Můj životopis.

⁹² NA, fond Ministerstvo vnitra – nová registratura, kart. 5013.

⁹³ VHA/VUA Praha, Sběrka Osobní spisy dle zákona 255/46 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, č. j. 33773/66, Můj životopis.

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ NA, Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna – 1941–1950, k. 4192, s. 34.

⁹⁶ SOA Praha, fond Mimořádný lidový soud Praha, sig. LS 1015/45, s. 41.

⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁸ Ve své výpovědi udal Růžička datum 28. 8. 1942, podle seznamu sestaveného C. Nečasem byl ale uvězněn již 5. 8. 1942 na příkaz pražského kriminálního ředitelství (Nečas 2012: 18).

⁹⁹ NA, Policejní ředitelství Praha II– všeobecná spisovna – 1941–1950, k. 4192, s. 100.

¹⁰⁰ SOA Třeboň, CT Lety, kart. 15, s. 14324 (43).

¹⁰¹ VHA/VUA Praha, Sběrka Osobní spisy dle zákona 255/46 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, č. j. 33773/66.

¹⁰² Podle Růžičkovy výpovědi mělo k útěku dojít v noci z 19. na 20. 4. 1943. Hlášení Josefa Břízy uvádí noc z 26. 4. na 27. 4. 1943. SOA Třeboň, fond CT Lety, kart. 15, s. 14324 (43), druhé hlášení uvádí noc z 25. 4. na 26. 4. 1943.

¹⁰³ SOA Třeboň, fond CT Lety, kart. 15, s. 14328 (44)

¹⁰⁴ VHA/VUA Praha, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/46 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, č. j. 33773/66.

¹⁰⁵ Tamtéž, svědecké prohlášení Rudolfa Chotětického. Rudolf Chotětický byl jedním z okruhu Růžičkových přátel a příbuzných, kterého Čipera udal pro pracovní sabotáž a útěk z Říše. SOA Praha, fond Mimořádný lidový soud Praha, sig. LS 1015/45, s. 7. Protokol s Karlem Stehlíkem, 20. 9. 1945.

¹⁰⁶ SOA Praha, fond Mimořádný lidový soud Praha, sig. LS 1015/45, s. 10.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 47.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 86.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 5.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 10.

¹¹¹ Tamtéž, s. 28.

¹¹² Tamtéž, s. 18.

¹¹³ Policista Josef Jokl byl spojencem Růžičkovy skupiny. Za války působil jako tlumočnick na gestapu. Josef Jokl v poválečném procesu svědčil proti Čiperovi a byl to právě on, kdo postižené upozornil na původce udání. Jokl měl využít své pozice k pomoci Lagronovi, který byl zatčen při razii (tamtéž, s. 6 a 64). Podle Čipery měl často navštěvovat kolonii a odcházet s taškou plnou potravin. Podle svědectví jedné ze sousedek tvrdila „cikánka“ Lagronová, že Jokl zachránil „cikány“ z kolonie od věznění v táboře, a proto že ho musí podporovat (tamtéž, s. 78).

¹¹⁴ Tamtéž, s. 11, 68.

ku včas varoval místní četník Beneš. Téhož večera¹⁰² při vědomí a souhlasu dozorce Břízy Růžička utekl. Dne 27. 4. 1943 hlásil Bříza do tábora Růžičkův útěk. V hlášení uvedl, že v poslední době mezi Růžičkou a jeho rodinou vyvstaly neshody, které těžce nesl, a upadl do těžké deprese. Uvedl, že Růžička pravděpodobně spáchal sebevraždu.¹⁰³ Bříza tak nejenže Růžičkův útěk podporoval, ale také se snažil znesnadnit pátrání. Ve prospěch ostatních vězňů z pracovní skupiny však nezasáhl.

Po úspěšném útěku se o uprchlíka postarali četník Beneš a jeho přítel, odbojář Charvát. Ukryli ho v podzemním krytu na břehu Vltavy, tři místní rodiny ho zásobovaly jídlem. V krytu měl pobývat od 29. 4. do 11. 5. 1943, kdy ho Beneš varoval před plánovanou razíí klatovského gestapa. Společně s dalšími ilegálními pracovníky putoval Růžička pod vedením hajného Drába lesy z Oslova až do Mníšku pod Brdy. Odtud se dostal k rodině do Prahy. Jeho švagr František Stehlík ho nějaký čas ukrýval ve skrýši pod uhlím v tělocvičně, kterou spravoval. Za několik dní byl ale prozrazen, a vydal se pěšky k hranicím Protektorátu.¹⁰⁴ Dostal se do Vratislavi, kde se pod falešnými doklady (coby Jaroslav Kočka) a za úplatek nechal zaměstnat v oděvní továrně.¹⁰⁵ Tam zůstal až do evakuace pod tlakem ustupující fronty na konci dubna 1945. Následně se vrátil do Prahy, kde se až do osvobození po několika dní skrýval.

Společně se svým synem se zúčastnil pražského povstání. Jako člen revoluční gardy následně využil revoluční situace k zatčení svého udavače Františka Čipery, kterého předal sovětským jednotkám a pravděpodobně se na něm pomstil přímo fyzicky.¹⁰⁶ Čipera byl asi po 14 dnech propuštěn. Na konci května ho Růžička udal mimo-

řádnému lidového soudu v Praze. Jelikož Čipera nenastoupil k přelíčení a skrýval se, proces pokračoval až po jeho dopadení v roce 1946.¹⁰⁷ Byl obviněn ze zločinu udavačství za to, že v lednu 1944 nahlásil gestapu několik obyvatel kolonie Pod Stárkou, že utekli z totálního nasazení a nepracují.¹⁰⁸ Na základně údajného aviza pak gestapo uspořádalo razii, při které bylo zatčeno několik lidí. Mezi nimi byla i Růžičkova dcera, švagr a zeť.¹⁰⁹

František Čipera byl vedoucí firmy, která sousedila s kolonií Pod Stárkou. S jejími obyvateli se dostával do konfliktů ohledně dodávky vody či údajných krádeží dřeva. Muže bydlící v kolonii podle svého tvrzení na oko zaměstnával, aby je kryl před pracovním úřadem. Poté, co je propustil, se mu měli mstít. Celou obhajobu Čipera stavěl na tom, že je obětí msty „cikánů a polocikánů“¹¹⁰ z Růžičkovy skupiny a snažil se upozorňovat na jejich údajnou nespolehlivost a podezřelý způsob života: „byly to osoby práce se štítící“¹¹¹. Odmítal, že by učinil udání a tvrdil, že sám byl několikrát na základě udání předvolán na gestapo. V dubnu 1945 byl vzat do vazby na základě obvinění ze znásilnění své bývalé milenky Lagronové,¹¹² ženy jednoho z mužů z kolonie, který byl postižen razíí a vyhnul se zatčení jen díky zákroku kriminálního asistenta Josefa Jokla.¹¹³ Přestože se Čipera prezentoval jako oběť nepřátelství svých sousedů, ze soudních materiálů vyplývá, že s nimi udržoval obchodní kontakty a četné styky přesahující rámec sousedství. Kromě toho sám nebyl ani zdaleka bezúhonný, sám byl několikrát trestán.¹¹⁴ Čipera přesto zdůrazňoval spořádaný život sebe i lidí, kteří vypovídali v jeho prospěch („jedni z nejslušnějších lidí z celé kolonie“).¹¹⁵ Předpoklad nespolehlivosti protistrany přijala i formulace roz-

sudku: „[...] obyvatelé této kolonie neživili se a dosud se neživí poctivou prací, vedou zahálčivý život a kradou.“¹¹⁶ Tato taktika nakonec vyšla a pro nedostatek důkazů byl propuštěn.

Na základě dochovaných materiálů je obtížné určit, kdo byl v dramatu, které se odehrálo v osadě Pod Stárkou, v právu. S jistotou lze pouze určit, že obě strany sporu využívaly ve svůj prospěch různé represivní orgány a že T. Růžička a jeho příbuzní byli poškozeni daleko hůře. Rasová perzekuce, jejíž byl obětí, byla zahájena policejní razíí, kterou iniciovalo udání směřující na „asociální“ způsob života „cikánů a polocikánů“. T. Růžička byl pronásledován jako člen širší skupiny lidí, „práce se štítících“ trhovců, perzekuovaných na základě pracovních důvodů. Sám se ale stal obětí rasové perzekuce, která se souběžně rozjížděla. Policejní orgány tak pravděpodobně využily možnost zbavit se problematického Růžičky jednou pro vždy. Zajímavé je, že Růžičkova manželka, která sice nebyla Romka, ale měla přidělenou „cikánskou legitimaci“, nebyla rasovému pronásledování podrobena. Rasovou perzekucí byl také postižen pouze jeden z Růžičkových potomků. Jeho další dcera Božena byla jako „práce se štítící“ vězněna v „pracovní-výchovném táboře“ v Břežanech, z rasového hlediska ale perzekuována nebyla. Je pravděpodobné, že Růžičkova manželka a příbuzní dokázali využívat svých kontaktů na policii, aby se dalšímu stíhání vyhnuli.

Jak lze vysvětlit Růžičkovo výjimečné postavení a dobré vztahy s dozorci? Kromě jistě charismatické osobnosti a dobrého vzdělání lze brát v úvahu to, že se jednalo o poměrně majetného člověka. Jeho neromská manželka a přátelé zůstali na svobodě a mohli se pokusit Růžičku podporovat

a dozorce podplácet. Podle Čipery udržovali Růžičkova manželka a jeho švagr kontakty s policií. Čipera u soudu vypověděl, že byl předvolán na gestapo, kde mu jeden z policistů česky vyhrožoval: „...ty syčáku, dej té [Růžičkové] a tomu Stehlíkovi pokoj, nebo pojeděš do Terezína.“¹¹⁷ Růžičkovi příbuzní, kteří nebyli věznění, tak dovedli využívat styků s represivním aparátem, a bránit se tak před svými nepřáteli. Zůstává tak otázkou, jestli mohli tyto kontakty využít i pro pomoc svým blízkým vězněným v Letech. Růžičkova dcera a vnoučata byli z tábora v Letech propuštěni po měsíci věznění,¹¹⁸ na začátku září 1942. Jejich matce se podařilo podplatit dozorce a podporovat je v táboře potravinami. Pomocí úplatků pak měla docílit jejich propuštění.¹¹⁹ Po zbytek války se pak Růžičkova dcera i s dětmi skrývala, obávala se udání ze strany sousedů.¹²⁰ Růžičkův zeť zůstal uvězněn, až do konce fungování tábora pracoval v detašované skupině ve Zboníně. Dne 27. 5. 1943 byl z tábora propuštěn spolu s dalšími vězni, kteří byli považováni za „necikány“ (Nečas 2012).

Přesné okolnosti propuštění části vězňů tábora v Letech nejsou dosud zcela objasněny.¹²¹ Pro pochopení výjimečné situace Růžičkovy rodiny, stejně tak jako pro snahu ověření pamětnického svědectví je třeba blíže přiblížit kontext propouštění vězňů. Na konci dubna 1943 došlo k rozdělení vězňů pracovních skupin na „cikány“ a „necikány“. „Cikánští“ vězni byli odvedeni zpět do tábora, zatímco vězni označení za „necikány“ z různých dislokovaných skupin byli začleněni do pracovní skupiny ve Zboníně (Nečas 1981: 53). Toto dělení pak proběhlo i v samotném táboře. V prvním návrhu bylo vyčleněno 78 „neromských“ vězňů,¹²² později byl jejich počet zvýšen o dalších 120 lidí (Nečas 1994: 61). Tito vězni byli ušetřeni

¹¹⁵ V jeho prospěch vypovídali manželé Polívkovi žijící v kolonii a Růžičkův bývalý podnájemník Hynek Fiala. Tamtéž, s. 85.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 86.

¹¹⁷ SOA Praha, fond Mimořádný lidový soud Praha, sig. LS 1015/45, s. 29.

¹¹⁸ Růžičkova vnučka usuzuje, že věznění muselo trvat déle než měsíc. Její sourozenci se z tábora vrátili vyhublí a podvyživení. Krajinou příběhů. Praha – vzpomínky pamětníků: M. Frölichová. Dostupné online z: <http://www.krajinou-pribehu.cz/praha-pribehy-pametniku/#-1547816690868-c4076f26-a91a>

¹¹⁹ Po svém propuštění údajně v táboře rozšířil zprávu, že kdo chce z tábora odejít, musí „různým pánům“ zaplatit asi 20 000 korun. Tato informace začala kolovat mezi vězni tábora. Dále ji podpořil další propuštěný Stanislav Haváček v dopise příbuzným, kteří v táboře zůstali. Velitel Janovský proti šíření zprávy zakročil a Haváček se svou rodinou byl potrestán dvou denním vězením. Ctibor Nečas považoval informaci za nepravdivou fámu (Nečas 1981: 44).

¹²⁰ Krajinou příběhů. Praha – vzpomínky pamětníků: M. Frölichová. Dostupné online z: <http://www.krajinou-pribehu.cz/praha-pribehy-pametniku/#1547816690868-c4076f26-a91a>.

¹²¹ Následující pasáž vychází z mé dříve publikované studie, ve které jsem se pokusil o vysvětlení tohoto fenoménu. Na základě novějšího výzkumu nyní mohu svou hypotézu důkladněji podložit (2018: 107–109).

¹²² SOA Třeboň, fond CT Lety, kart. 15, sig. 3. C. 5., složka Seznamy osob, které byly uznány za necikány, s. 11 (22622), Verzeichniss von in Zigeunerlager Lety angehaltenen Personen, die als Nichtzigeuner anerkannt wurden.

¹²³ VHA, Sbíрка Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, spis č. 158324/74, příloha č. 6.

¹²⁴ SOA Praha, Mimořádný lidový soud Praha, LS 676/48, složka č. 1–152, s. 33, Protokol sepsaný dne 29. listopadu 1945 [...] s panem revírním inspektorem Josefem Marešem.

¹²⁵ SOA Praha, MLS Praha, LS 676/48, složka 511–653, Výslech svědka, 19. 11. 1946, s. 511.

¹²⁶ Tamtéž.

¹²⁷ Tamtéž.

hromadného transportu do Auschwitz-Birkenau 4. 5. 1943, kterému byla podrobena většina vězňů tábora. Ve vyprázdněném táboře určeném v likvidaci nakonec zůstalo 198 vězňů (Nečas 1981: 53). Zůstali zde až do 27. 5. 1943, kdy byla část z nich z nařízení kriminální ústředny v Praze transportována do „cikánského tábora“ v Hodoníně, část uvězněna v donucovací pracovně v Praze a Pardubicích a část propuštěna na svobodu.

Z jakého důvodu a podle jakých kritérií dělení proběhlo, dosud není známo. Ze vzpomínek pamětníků vyplývá, že do Letů přijeli externí specialisté, kteří provedli selekci na antropometrickém základě. Takto selekci popsala přeživší letského tábora Berta Berousková: „Potom přišel Frank a ten to vybíral jako podle nějakých vnitřní kostí a tady – z hlavy a tak. No a tak říká: ‚Napravo, napravo.‘ Takhle babičku, mě, našeho tatínka, sestru, takhle nás dal na bok a říká: ‚To nejsou Cikáni.‘ [...] ještě jeden s ním byl, já nevím, co to bylo. Povídám: ‚A ještě nám šahař na huby.‘ To mě v životě nenapadlo. Až potom dědeček říká: ‚To zjišťují podle nějakých vnitřních kostí.‘“ (Klímová 2009: 44) Ponižující proces selekce dokládají i další pamětnická svědectví (Nečas 2012: 70).¹²³ Postavení a totožnost úředníků, kteří výběr prováděli, vězni pochopitelně nemohli znát. Ve svých vzpomínkách je tak určují různě: Frank, Němci z Prahy, lékařská komise. Pravděpodobně se však nejednalo o německé orgány, ale o zaměstnance Kriminální ústředny v Praze, která transporty zajišťovala.

Klíčovými aktéry v tomto případě byli Josef Mareš a Ladislav Moravec. V obou případech se jednalo o uznávané kriminalisty, kteří vybudovali svoje odborné renomé a kariéru u policie v předválečném období.

Mareš platil za experta na „cikánskou otázku“, proto byl v roce 1942, kdy byla Kriminální ústředna v Praze v rámci reorganizace protektorátní policie založena, pověřen vedením „skupiny cikánů“ na komisariátu K I/IV, oddělení pro potírání zločinnosti.¹²⁴ Ladislav Moravec, bratr ministra protektorátní vlády, byl zástupcem velitele Kriminální ústředny, vrchního kriminálního rady Josefa Šejnohy. Mareš zodpovídal za provedení evidence „cikánů“ a výběr lidí určených k táborové internaci, a mohl tedy u Moravce vyjednat propuštění těch, jejichž dodání do tábora bylo podle něj nelegitimní. Jako svědek u mimořádného lidového soudu s Moravcem Mareš uvedl, že mu jeho nadřízený dal volnou ruku při provádění „cikánských transportů“ na podzim 1942. Mohl tak vyřadit lidi, kteří podle jeho úsudku do tábora nepatřili: „[...] při zakládání tábora jsem tam osobně byl a vím, že tam byli někteří lidé, kteří vlastně cikáni nebyli.“¹²⁵ Když však Mareš skutečně docílil propuštění několika lidí z tábora, Moravec mu tuto pravomoc odebral.¹²⁶ V průběhu srpna a na začátku září 1942 bylo skutečně z Letů propuštěno přes 80 lidí, mezi nimi dcera T. Růžičky a její děti (Nečas 2012). Mareš údajně Moravce upozorňoval, že v táboře se nachází asi 80 lidí, kteří nejsou „cikány“. Na jeho podnět se měl Moravec do tábora osobně vypravit. Po návratu do Prahy měl Marešovi osobně poděkovat, poměry v táboře byl otřesen a nařídil propuštění dalších 160 lidí. Podle Mareše propustil i „cikánské míšence, pokud se dobře chovali“.¹²⁷ Údaje obsažené v Marešově výpovědi poměrně dobře odpovídají seznamu „necikánských“ vězňů a jeho následnému rozšíření. Oporu mají i v archivních dokumentech. Ladislav Moravec koncentrační tábor v Letech navštívil v den hromadného transportu 4. 5. 1943,¹²⁸

▲ „Cikánský tábor“ v Letech v den hromadného transportu 4. 5. 1943. Fotografii pořídil Ladislav Moravec. SOA Praha, MLS Praha, LS 676/48, s. 3

¹²⁸ SOA Třeboň, fond CT Lety, kart. 15, sig. 3. C. 5., složka Seznamy osob, které byly uznány za necikány, s. 2 (11740), Verzeichnisse der Nichtzigeuner in Zigeunerlager Lety, 6. 5. 1943.

¹²⁹ Tamtéž, s. 5 (22633), Verzeichnis von in Zigeunerlager Lety angehaltenen Personen, die als Nichtzigeuner anerkannt wurden.

¹³⁰ Jako „cikán“ již perzekuován nebyl a dožil se konce války. Většina jeho příbuzných, kterým se podařilo válku přežít, ale byli jako německy mluvící Romové zařazeni do „odsunu Němců“ a deportováni z Československa. Po roce 1948 za nimi utekl do Německa. Pro svou ženu a děti později poslal prostředníka, který jim měl pomoci ilegálně přejít hranici, odmítli ale podstoupit riskantní útek s neznámým člověkem a zůstali v Československu. Krajinou příběhů. Praha – vzpomínky pamětníků: M. Frölichová. Dostupné online z: <http://www.krajinou-pribehu.cz/praha-pribehy-pametniku/#-1547816690868-c4076f26-a91a>

¹³¹ Velitel Blahynka např. úspěšně žádal o vynětí Vojtěcha Růžičky ze seznamu vězňů určených k transportu do Auschwitz-Birkenau a jeho připsání do seznamu „necikánů“. Tamtéž, s. 10 (22632), 24. 4. 1943, Adalbert Růžička, Nichtzigeuner.

¹³² NA, Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna - 1941–1950, k. 4192, sig. I 104/1, s. 114.

¹³³ NA, Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna - 1941–1950, k. 4192, sig. I 104/1, s. 112.

¹³⁴ VHA/VUA Praha, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/46 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, č. j. 3243/56.

¹³⁵ SOA Třeboň, fond CT Lety, kart. 15 (14320, 41).

na základě intervence správa tábora sestavila seznam 164 osob, které byly uznány za „necikány“.¹²⁹ Mezi nimi byl i Růžičkův zeť.¹³⁰

Vynětí „necikánů a cikánských míšenců“ bylo umožněno díky neexistenci platné právní definice „cikána“. Soupis lidí, kteří měli být považováni za „cikány“ a koncentrováni v táboře, zajišťovalo protektorátní četnictvo pod vedením pražské kriminální ústředny. Jako „cikáni“ tak mohli být označeni i lidé, kteří se sami nepovažovali za Romy, nebo neodpovídali domnělé rasové charakteristice „cikána“. Označování za „cikána“ tak určovala hlavně praxe místních četnických stanic nebo obcí, které využily možnosti zbavit se z jejich pohledu problematických osob. Arbitrární a nejasná kritéria identifikace „cikánů“ pak zároveň otvírala prostor, který umožňoval propuštění vybraných jednotlivců jako „bílých osob“ nebo „míšenců“. Jedná se zároveň o důležitou odlišnost vůči říšské praxi, kdy takzvaní „cikánští míšenci“ byli pokládáni za skupinu, kterou je třeba přednostně zlikvidovat. Tento případ tak poukazuje na poměrnou autonomii protektorátních bezpečnostních složek v oblasti perzekuce Romů. Většinu procesu násilné koncentrace – od soupisu, po zatčení a deportaci do „cikánského tábora“ – zajišťovali protektorátní četníci a kriminalisté, tak jako v Moravcově nebo Marešově případě uznávání prvorepublikovní odborníci. Přestože plnili úlohu, kterou na ně delegovali nacističtí okupanti, mohli využít svých pravomocí a zachránit část lidí, na jejichž perzekuci se podíleli. Jejich rozhodování mohly určovat i další, archivně nedoložitelné faktory. Předpokládám, že rozhodující úlohu hrála snaha příbuzných, kteří zůstali na svobodě a kteří se aktivně snažili zajistit záchranu

svých blízkých, kteří byli v táboře věznění. Nástrojem, kterým tak mohli docílit, byly úplatky, ať už směřovaly přímo k pražským kriminalistům nebo táborovým dozorcům. V úvahu také musíme vzít roli dozorců a velitele tábora Š. Blahynky,¹³¹ kteří se mohli za určité vězně přimluvit a doporučit je k propuštění, ať už na základě úplatku nebo osobních sympatií. Někteří z vězňů propuštěných 27. 5. 1943 totiž byli součástí skupiny vězeňských funkcionářů a jejich rodin.

Dalším faktorem, který mohl přispět k záchraně rodiny, je tak Růžičkovo zapojení do struktur vězeňské samosprávy. Anonymní udání z roku 1950 T. Růžičku obviňovalo ze špatného chování k spoluvězňům: „[...] byl za protektorát v koncentráku a okrádal spolu vězně který s nim byl o zlato a oni mu davali chleba.“¹³² Vyšetřování udání potvrdilo, že T. Růžička působil jako „kápo“.¹³³ Podstatnější je, že svoje zapojení do táborové vězeňské organizace však nezávisle na udání potvrdil i on sám ve svědeckém prohlášení pro jednu z jeho někdejších spoluvězeňkyní: „[...] byl (jsem) v tomto táboře pověřen funkcí sčítání internovaných lidí, které jsem prováděl denně.“¹³⁵ Také v odloučené pracovní skupině v Oslově dohlížel na spoluvězně. Jeho přátelské vztahy s dozorci tak pravděpodobně pramenily z pozice táborového „kápa“.

Růžičkovo napojení na odbojáře v Oslově vyžaduje širší zapojení do kontextu lokální protinacistické resistance. Vesnice Oslov totiž byla jedním ze středisek odbojové činnosti v jižních Čechách, a to hlavně díky působení Josefa Lance, komunistického ilegality, který vystupoval pod krycím jménem Černý Petr. V květnu 1942 přišel Lanc z Prahy na Písecko s cílem organizovat odbojové struktury. Podílel se na vzniku krajského revolučního národního výboru

v Borotíně, který koordinoval místní protinacistickou činnost. Po likvidaci borotínské skupiny gestapem na začátku roku 1943 Lanc společně se stranickými kolegy Josefem Raiskopem a Josefem Matějkou našli útočiště v okolí Oslova. Komunističtí odbojoví instruktoři společně s hajnými Drábem a Bártíkem a místními sympatizanty vybudovali několik zemljaneč a bunkrů v říčních březích (Klen 1973: 4). Nová skupina vedle rozšiřování ilegálního tisku shromažďovala zbraně ze Strakonické zbrojovky a prováděla sabotážní akce (Šmíd 1973a: 5). Součástí činnosti organizace Oslov byla podpora uprchlých vězňů a válečných zajatců (Máška 1973: 5). Narůstající odbojová činnost neunikla pozornosti gestapa a kvůli podcenění konspirace i infiltraci konfidentů (Šmíd 1973b: 3) byla 11. 8. 1943 hájovna Petříkov přepadena klatovským gestapem, Josef Lanc byl zastrelen, Josef Matějka a členové rodiny Bártíkovi zatčeni (Klen 1973: 4). Následovala vlna zatýkání a poprav. Celkem bylo souzeno více než 200 osob a přes 50 jich bylo popraveno, mezi nimi také hajný J. Dráb a F. Charvát spolu s členy rodiny Vlkovy a Hrachovy, kteří T. Růžičkovi pomáhali. Poslednímu z odbojových předáků, Josefu Raiskopovi, se podařilo uprchnout a pokračovat v odbojové činnosti.¹³⁶

Odbojová skupina, ve které našel zastání vězeň „cikánského tábora“, tak byla poměrně rozsáhlá a v místním kontextu nejlépe organizovaná a akceschopná. Příklady odbojové činnosti (rozšiřování ilegálních tiskovin, existence lesních bunkrů), přibližný časový rámec i jména zúčastněných, které T. Růžička uvedl v poválečné žádosti o odškodnění, odpovídají skutečnosti. Konkrétní případ pomoci odborářů romskému uprchlíkovi může být podnětem pro další tázání o vztahu mezi perzekucí Romů

a protinacistickým odbojem. V první řadě poukazuje na rozporuplnou roli táborových dozorců. Vedoucí oslovské pracovní skupiny Bříza umožnil Růžičkův útek a v povinném hlášení ho kryl. Věděl tedy o odbojové činnosti, se kterou sympatizoval. Mezi táborovými dozorci nebyl výjimkou, část z nich sama sebe považovala za oběti táborového velitele Janovského a za odpůrce „Němců“ (Smlsal 2018: 89). Pomoc však poskytl jen jedinému z romských vězňů. V okolí vesnice, která tvořila centrum lokální odbojové činnosti, nadále pracovala slabě střežená skupina vězňů „cikánského tábora“, kterým hrozila deportace. To, že jim místní odbojová organizace nedokázala nebo nebyla ochotná pomoci a zapojit je do protinacistického boje, tak zároveň ukazuje na limity české resistance ve vztahu k Romům.

Závěr

Podrobné zpracování otázky útěků z protektorátních „cikánských táborů“ stojí zatím stranou badatelské pozornosti. Podrobnější srovnávací materiál tedy doposud chybí. Snaha o rekonstrukci dílčích případů však nabízí nové poznatky a podněty ke studiu možností jednání pronásledovaných Romů, jejich vztahů s neromským okolím i detailnější vzhled do fungování vzájemně se prolínajících systémů perzekuce a množství faktorů majících vliv na osudy konkrétního jednotlivce.

Komplikovaný a nejednoznačný případ T. Růžičky poukazuje na různé druhy perzekuce, kterým byli Romové vystaveni a které mohly dopadnout na různé členy jedné rodiny různou měrou, i na důležitost propojení romského a neromského prostředí. Klíčovou úlohu hrálo postavení jedince ve společnosti, vzájemné vztahy s nerom-

¹³⁶ Raiskop, který tak dlouho unikl nacistům, se stal obětí nedůvěry mezi partyzány, 16. 3. 1945 byl zavražděn dvěma mladými odboráři u Sedlce z rozkazu Marie Tomáškové, politické komisařky odbojové organizace Táborité, která ho pokládala za zrádce. Přestože po konci války byla Raiskopova vina vyvrácena a měl se chystat soud s jeho vrahy, nebyl očištěn a jeho případ se stal záminkou pro perzekuci bývalých odbojářů na Táborsku (Jirák 2016).

skými sousedy mohly buď přispět k riziku ohrožení perzekucí, anebo naopak poskytnout možnost záchrany. T. Růžička zřejmě dokázal zužitkovat svůj majetek a společenské postavení jako vězeňský funkcionář v koncentračním táboře. Funkce a dobré vztahy s dozorcí mu zajistily větší bezpečí a v důsledku i svobodu. Na útěk se vydal teprve v situaci akutního ohrožení za vědomí a asistence četníka. Jeho případ tak mimo jiné rozšiřuje naše poznání možností jednání táborových dozorců. Jako uprechlík byl T. Růžička závislý na pomoci místních obyvatel, později se mu podařilo navázat styky se svými příbuznými. Po zbytek války se skrýval pod falešnou identitou mimo území Protektorátu. Pro jeho přežití tak byla klíčová podpora jeho rodiny, zejména manželky, která nebyla policejními orgány považována za „cikánku“, a pravděpodobně tak pomocí úplatků dokázala podporovat své blízké v táboře a zařídít propuštění své dcery a jejich dětí coby „cikánských míšenců“.

Skupina Boženy Růžičkové oproti tomu nedisponovala tak dobrou výchozí pozicí. Jednalo se o chudé Romy, kteří byli uvězněni společně s částí své rodiny. Jejich útěk byl daleko riskantnější a museli strávit delší dobu v ilegalitě. Stejně jako T. Růžička byli sice závislí na pomoci členů rodiny, kteří zůstali na svobodě, nedisponovali ale tak širokou sítí neromských kontaktů. Nemohli proto zůstat na jednom místě a byli odkázáni na nezákonné zdroje obživy. Jejich přežití přitom záviselo na neromských obyvatelích. Prostředky získávali skrze síť místních překupníků, z jejich strany také nakonec přišel impulz, který vedl k jejich polapení.

Přestože oba popsané případy nemožnou být pokládány za model s všeobecnou platností, mohou sloužit pro rozšíření naší

představy mezi aktérského jednání. Detailnější zaměření na dílčí biografie však zároveň pomáhá objasnit širší procesy, např. propuštění části vězňů z tábora v Letech či prostupnou hranici mezi kategoriemi odboje a kolaborace. Možnosti jednání i konečný osud aktérů příběhů, které jsem se pokusil rekonstruovat, nemohly být rozdílnější. Spojuje je však odvaha usilovat o svoji svobodu navzdory všemu nebezpečí, a v neposlední řadě i to, že by jejich příběhy zůstaly zapomenuty, pokud by je nevyprávěli sami. Z dochovaných úředních dokumentů se dozvídáme pouze útržkovité záznamy o útěcích a zatčení. Příběh Boženy Růžičkové a T. Růžičky známe jen díky tomu, že se jim podařilo přežít a podali svědectví o svém utrpení.

Zdroje:

Archivní dokumenty:

Národní archiv
fond Okupační vězeňské spisy
fond Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna – 1941–1950
fond Ministersvo vnitra – nová registratura
fond Německé soudy v Protektorátu
fond Zemská donucovací pracovna Ruzyně

Státní oblastní archiv Plzeň
fond Policejní ředitelství Plzeň

Státní oblastní archiv Třeboň
fond Cikánský tábor Lety u Písku

Státní oblastní archiv Praha
fond Mimořádný lidový soud Praha

Státní oblastní archiv Zámbrsk
fond Zajišťovací tábor Pardubice
fond Zemská donucovací pracovna Pardubice

Vojenský historický archiv/Vojenský ústřední archiv Praha
Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/46 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození

Rozhovory s pamětníky:

Krajinou příběhů. Praha – příběhy pamětníků. M. Fröhlichová. Dostupné online z: <http://www.krajinoupribehu.cz/praha-pribehy-pametniku/#1547816690868-c4076f-26-a91a>

United States Holocaust Memorial Museum
Sbírka The Jeff and Tobby Herr Oral History Archive:
Oral History Interview with Božena Růžičková, 19. 6. 1997, Dostupné online z: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn513262>
Oral history interview with Antonin Vinter, 3. 3. 1997, Dostupné online z: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn513238>
Oral history interview with Ladislav Stockinger, 12. 3. 1997, dostupné online z: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn513254>

Literatura:

ABOUT, Isen – ABAKUNOVA, Anna. 2016. *The Genocide and Persecution of Roma and Sinti. Bibliography and Historiographical Review*. IHRA. Dostupné online z: https://www.holocaustremembrance.com/sites/default/files/bibliography_and_historiographical_review.pdf
BAUMANN, Zigmund. 2010. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství.
FASORA, Lukáš. 2015. *Stáří k poradě, mládí k boji. Radikalizace mladé generace českých socialistů 1900–1920*. Brno: CDK.
HORSKÝ, J. 2014. *Historický aktér*. S. 95–101. In: Storchová, L. (ed.) *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Scriptorium.
HORVÁTHOVÁ, Jana. 2018. „Jako malé dítě jsem nechápala...“ Holocaust jako rodinné trauma i impulz k institucionalizaci výzkumu a dokumentace i k připomínce. In *Dějiny a současnost*, č. 4, s. 15–18.
GRUNER, Wolf. 2019. *Pronásledování Židů*

- v Protektorátu Čechy a Morava. *Místní iniciativy, centrální rozhodnutí, reakce Židů 1939–1945*. Praha: Academia.
- JIRÁK, Petr. 2016. O zapomenutém místním rodákovi a odbojáři Josefu Raiskupovi. In: *Kojetínský zpravodaj*, č. 3–4. Dostupné online z: <https://www.meksškojetin.cz/zajimavosti-z-historie/234/o-zapomenutem-mistnim-rodakovi-a-odbojari-josefu-raiskupovi>
- KLEN, R. 1973. Smrt černého Petra. In: *Obra na lidu. List československé armády*. Roč. 32, č. 32. 11. 8. 1973.
- KLÍMOVÁ, Veronika. 2009. *Moravští vězni cikánského tábora v Letech u Písku 1942–1943*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita.
- MÁŠKA, S. (1973) Oslovení u Písku. In: *Hlas revoluce. Týdeník Českého svazu bojovníků za svobodu*. Roč. 27, č. 46. 17. 11. 1973.
- NEČAS, Ctibor. 1981. *Nad osudem českých a slovenských cikánů v letech 1939–1945*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- NEČAS, Ctibor. 1994. *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Brno: Masarykova univerzita
- NEČAS, Ctibor. 1994b. *Nemůžeme zapomenout. Našti bisteras*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- NEČAS, Ctibor. 1999. *Holocaust českých Romů*. Praha: Prostor.
- NEČAS, Ctibor. 2008. Cikánský tábor v Letech (1942–1943). In: *Romano džaniben, ňilaj*, s. 186–197.
- NEČAS, Ctibor. 2009. Kárný pracovní (sběrný) tábor I a v něm internovaní cikáni. In: *Bulletin Muzea romské kultury*, č. 18, s. 163–166.
- NEČAS, Ctibor. 2012. *Pamětní seznam 1. Jména a údaje o nebožácích, kteří byli násilně koncentrováni v tzv. cikánském táboře I (Lety, 1942–1943)*. Nymburk: Vega – L.
- PALEČEK, Pavel. 2002. *Likvidace ostatků obětí nacismu a komunismu na území Československa. Neevidované kremace 1941–1945. Zemřeli ve věznicích 1948–1956*. Brno: Prius.
- PAPE, Markus. 1995. *A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku*. Praha: GplusG.
- RICHTEROVÁ, Barbora. 2014. Dodatek 1. In: Polansky, P. *Tábor smrti Lety. Vyšetřování začíná 1992–1995. Antifašistická akce, Československá anarchistická federace*, Institut kritických studií.
- ROSENHAFT, Eve. 2010. At Large in the „Gray Zone“ In: Jobs, S. – Lüdtke, A. (eds.) *Unsettling History. Archiving and Narrating in Historiography*. Frankfurt – New York: Campus Verlag.
- SADÍLKOVÁ, Helena. – SLAČKA, Dušan. – ZÁVODSKÁ, Milada. 2018. *Aby bylo i s námi počítáno. Společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Brno: Muzeum romské kultury.
- SERINEK, Josef – TESAR, Jan. 2016a. *Česká cikánská rapsodie*. I. svazek, Vzpomínky Josefa Serinka. Praha: Triáda.
- SERINEK, Josef – TESAR, Jan. 2016b. *Česká cikánská rapsodie*. II. svazek, Komentáře ke vzpomínkám Josefa Serinka. Praha: Triáda.
- SMLSAL, Jiří. 2018. *Holocaust českých a moravských Romů. Společenské předpoklady a aktéřská perspektiva*. Diplomová práce. FF UK: ÚHSD.
- SMLSAL, Jiří. 2018b. Holocaust Romů v retribučním soudnictví. *Romano džaniben. Časopis romistických studií*. Roč. 25, č. 1, s. 93–120.
- SUTHERLAND, Anne. 2014. *Romové – Neviditelní Američané*. Praha: Romano džaniben.

- ŠMÍD, Stanislav. 1973a. Jihočeský odboj v kostce. In: *Hlas revoluce. Týdeník Českého svazu bojovníků za svobodu*. Roč. 27, č. 46. 17. 11. 1973.
- ŠMÍD, Stanislav. 1973b. Odbojová skupina Jižní Čechy. In: *Hlas revoluce. Týdeník Českého svazu bojovníků za svobodu*. Roč. 27, č. 46. 17. 11. 1973.
- VIKOVÁ, Lada. 2018. „...jako cikán!, bez jakéhokoliv vzdělání pochopil za hranicema vážnost doby pro národ československý a přihlásil se dobrovolně do československé armády“ Ze životů romských vojáků zapojených do tzv. Československých legií. In: *Bulletin muzea romské kultury*, č. 27, s. 10–45.
- VIKOVÁ, Lada – ZÁVODSKÁ, Milada. 2016. Dokumentace genocidy Romů za 2. světové války v Československu – nálezová zpráva: diskontinuita a kontinuita odhalování historie Romů po roce 1946. In: *Romano džaniben*, č. 2, s. 107–124.